A C T A U N I V E R S I T A T I S L O D Z I E N S I S
FOLIA LITTERARIA 31, 1991

Wanda Gawłowska

RECEPCJA ANTYCZNYCH BIOGRAFII ALEKSANDRA WIELKIEGO W ŚREDNIOWIECZNEJ LITERATURZE ZACHODNIOEUROPEJSKIEJ

(Zarys problematyki)

W historii powszechnej na zawsze utrwalone są imiona pewnych ludzi, którzy swoimi ideałami, działalnością i niezwykłym życiem fascynują umysły potomnych, a ich wielkość z upływem lat rośnie, stanowiąc przedmiot wyjątkowego podziwu. Od czasu, gdy Homer opisywał wspaniałe czyny i przygody bohaterów *Iliady*, nie było tak wybitnego człowieka, tak przy tym interesującego, ażeby ludzkiej wyobraźni dostarczył tyle materiału, co Aleksander Macedoński, słusznie nazwany Wielkim. Wojenne czyny i niezwykłe sukcesy starożytnego bohatera stanowią tak rzadki w historii ewenement, że mimo swej realności graniczyły już za jego życia z legendą. Stały się więc przedmiotem obszernej literatury zarówno beletrystycznej, jak naukowej, tak starożytnej, jak nowoczesnej. Średniowieczne przysłowie greckie głosiło: "Gdzie jest Wielki Aleksander? Wielki Aleksander żyje i panuje"[1]. Istotnie, jego legenda wykazuje zdumiewającą żywotność i siłę atrakcyjną już przez dwadzieścia trzy wieki.

Podjęta przez autorkę próba ukazania recepcji antycznych biografii Aleksandra Wielkiego w średniowiecznej literaturze zachodnioeuropejskiej nie wyczerpuje istoty zagadnień, nad którymi

[1] Motto z publikacji P. G r e e n a, *Aleksander Wielki*, tł. A. K o n a r e k, Warszawa 1978.

się od dawna w nauce dyskutuje. W kręgu oddziaływania literatury zachodnioeuropejskiej znalazły się także zabytki piśmiennictwa polskiego i dlatego w tym artykule omawia się również dwa przekłady powieści Pseudo-Callisthenesa pochodzące z XVI w. W polskiej literaturze naukowej odczuwa się w ogóle brak prac analizujących temat wątku aleksandryjskiego w aspekcie jego oddziaływań na późniejsze literatury. Podjęty przez autorkę temat tego artykułu powstał podczas pracy nad rozprawą habilitacyjną, dotyczącą m. in. analizy biografii Aleksandra Wielkiego w *Chronicon universale* Frutolfa z Michelsbergu[2].

Niemal od początku wyprawy wschodniej żył Aleksander w aureoli bohaterstwa. Dokonując mężnych czynów i doprowadzając do pomyślnego końca swoje zamierzenia polityczne zyskiwał nie tylko sympatię i uznanie, lecz wzbudzał także zrozumiały podziw wśród towarzyszących mu osób. Taki wizerunek króla przekazał Kallistenes z Olintu[3] w swych sprawozdaniach pt. Πράξεις τοῦ Ἀλεξάνδρου wysyłanych do Grecji i Macedonii. Początkowo niektóre wiadomości przyjmowano z niedowierzaniem, ale w pomyślnym przebiegu niebezpiecznej wyprawy zaczęto się doszukiwać także elementów niezwykłości w działaniach wodza. W ten sposób tworzył się obraz genialnego wodza, wizerunek, u podstaw którego legły zwycięstwa niepokonanej armii, okrytej sławą i wielkim rozgłosem. Kallistenes zafascynowany osobą Aleksandra przedstawiał go jako syna Zeusa i bojownika o sprawy Hellenów[4]. Entuzjasta króla opisywał w sposób tendencyjny niektóre wydarzenia wyprawy, jak tzw. cud

---

[2] Edycja tekstu: MGH SS VI s. 61-75, PL 154, 563-602; W. G a w ł o w s k a, *Frutolfa z Michelsbergu "Chronicon universale" wątki dziejopisarskie i literackie*, Łódź 1989, s. 156-196; t e j ż e, *Quid fabula Alexandri Magni, regis Macedonum, in opere "Chronicon universale" Frutolfi valuerit*, "Latinitas medii aevi" 1990, lib. II, p. 93-97.

[3] Na temat życia i twórczości Kallistenesa, zob. T. S. B r o w n, *Callisthenes and Alexander*, "American Journal of Philology" 1949, 70, s. 225-248; F. J a c o b y, *Kallisthenes*, [w:] *Real Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, 1919, 10, 2, s. 1674-1707; L. P e a r s o n, *The lost Histories of Alexander the Great*, New York 1960, s. 22-49; M. P l e z i a, *Der Titel und der Zweck von Kallisthenes' Alexandergeschichte*, "Eos" 1972, 60, fasc. 2, s. 263-268; A. W e s t e r m a n n, *De Callisthene Olynthio et Pseudocallisthene qui dicitur, Commentatio*, Lipsiae 1836.

[4] Por. Plut. *Alex.* 33, 10.

pamfilijski[5], niewiarygodny marsz przez pustynię do świątyni Zeusa Ammona w Egipcie[6] czy też przygodę z węzłem gordyjskim[7]. Uważa się, że właśnie z tych względów przypisano Kallistenesowi powstałą później opowieść o Aleksandrze, o czym będzie mowa w dalszej części tego artykułu.

Aleksander dzięki śmiałości swych przedsięwzięć oddziaływał także na wyobraźnię żyjących później autorów. W antycznej tradycji historycznej[8] nie wykształciła się jednolita charakterystyka króla. Pisarze poddawali ocenie jego działalność w zależności od celów, jakie sobie stawiali. Mogło to być np. jedynie relacjonowanie przebiegu wydarzeń historycznych albo też ukazanie pewnych wzorców etycznych. Dlatego wódz Greków raz wywoływał zachwyt, innym razem stawał się przedmiotem krytyki[9]. Z upływem wieków wydarzenia historyczne traciły na znaczeniu i Aleksandra nie wiązano już z konkretną rzeczywistością, wskutek czego stał

---

[5] *Scholia Eustathiusa* do *Iliady* Homera, N. 29. Por. W. G a w ł o w s k a, *Quantum prodigium Pamphilium ad fabulam Alexandri Magni, Macedonum regis constituendam valuerit*, "Vita Latina" 1982, 88, s. 13-15.

[6] Arrian, *Anabasis* III 3, 5; Diodor XVII 49, 2-6; Plut., *Alex.* 26, 15-20; *Alex.* 27, 10; Strabo XVII 1, 43. Por. A. G i t t i, *Alessandro Magno all' oasi di Sivah. Il problema delle fonti*, Bari 1951; A. O. L a r s e n, *Alexander at the oracle of Ammon*, "Classical Philology" 1932, 27, s. 70-75.

[7] Arrian, *Anab.* II 3, 7; Curtius III 2, 16; Justinus XI 7, 5; Plut. *Alex.* 18, 30; *Scholia Euripidis in Hippolytum* 671. Por. E. F r e d r i c k s m e y e r, *Alexander, Midas and the Oracle at Gordium*, "Classical Philology" 1961, 56, s. 160-168. W. G a w ł o w s k a, *Epizod z węzłem gordyjskim w historii i legendzie Aleksandra Wielkiego*, ZNUŁ 1979, ser. I, z. 59, s. 159-176; t e j ż e, *Quomodo Alexander Magnus Macedonum rex, nodum Gordium solverit*, "Vita Latina" 1981, 82, s. 10-12; t e j ż e, *Priebywanije Aleksandra Makiedonskogo w gorodie Gordion*, "Viestnik Drevniej Istorii" (w druku).

[8] Wśród zachowanych utworów historycznych poświęconych Aleksandrowi należy wymienić w porządku chronologicznym: D i o d o r a S y c y l i j s k i e g o, *Bibliotheca historica*, ks. XVII, ed. C. H. O l d f a t h e r, London 1960; K w i n t u s a K u r c j u s z a R u f u s a, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*, ed. J. C. R o l f e, London 1956; P l u t a r c h a z C h e r o n e i, *De Alexandri Magni fortuna aut virtute, oratio I et II*, [w:] *Plutarchi Scripta moralia*, ed. K. Z i e g l e r, Lipsiae 1959; P l u t a r c h a z C h e r o n e i, *Vita Alexandri Magni et Caesaris*, rec. C. S i n t e n i s, Lipsiae 1913, F l a w i u s z a A r r i a n a, *Alexandri Anabasis*, ed. A. G. R o o s, Lipsiae 1907; M a r k a J u s t y n a, *Epitome historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ks. XI i XII, ed. O. S e e l, Stutgardiae 1972.

[9] Diodor, Plutarch i Arrian uważają Aleksandra za pozytywnego bohatera. Natomiast Kurcjusz Rufus i Marek Justyn odnoszą się krytycznie do króla Macedończyków, przede wszystkim z powodu jego nadmiernej dumy i niepohamowanego

się postacią niemal baśniową. Nastąpiło to w wyniku dużego zainteresowania Wschodem w epoce, w której odrodził się kult Macedończyka jako idealnego bohatera-wojownika, uważanego za symbol niepokonanego wodza[10].

Przegląd antycznych biografii Aleksandra rozpoczniemy od utworu Kurcjusza Rufusa, potem w porządku chronologicznym omówimy twórczość Plutarcha i powieść Pseudo-Callisthenesa wraz z jej recepcją w świecie antycznym i w średniowiecznej Europie. Ze względów merytorycznych najwięcej uwagi poświęcimy powieści o Aleksandrze, bowiem należy ona wspólnie z biblijnymi, celtyckimi i niemieckimi opowiadaniami średniowiecznymi do najbardziej popularnych tematów antycznej tradycji.

1. KWINTUS KURCJUSZ RUFUS (QUINTUS CURTIUS RUFUS)

Niepewna lokalizacja twórczości Kurcjusza w czasie[11], a także przede wszystkim brak dwóch pierwszych ksiąg, nie pozwalają ustalić, czy pisarz ten uczynił zadość wymogom, jakie stawiała epoka i czy realizował z powodzeniem własne założenia sformułowane z pewnością na początku utworu. Wiadomo nadto, że w starożytności oddziaływanie tego dzieła było wyraźnie niewielkie. Dla nas

---

dążenia do sławy. Por. W. H o f m a n n, *Das literärische Porträt Alexanders des Grossen in griechischen und römischen Altertum*, Leipzig 1907; I. R a b e, *Quellenkritische Untersuchungen zu Plutarchs Alexanderbiographie*, Hamburg 1964.

[10] "Exemplum Alexandri" odgrywało dużą rolę w dziejach rzymskich władców począwszy od Pompejusza i Cezara. Natomiast w oczach Karakalli i Sewera Aleksandra legenda wielkiego zdobywcy osiągnęła swój szczyt rozwoju. Zob. S w e t o n i u s z, *Boski Juliusz VII*, *Boski August XVIII*; Kasjusz Dion 78, 7, 3; 77, 9, 1. Por. D. K i e n a s t, *Augustus und Alexander*, "Gymnasium" 1969, 76, s. 430-466; D. M i c h e l, *Alexander als Vorbild für Pompeius, Caesar und Marcus Antonius*, Bruxelles 1967.

[11] Uczeni opowiadają się za datowaniem *Historii Aleksandra* Kurcjusza Rufusa na okres panowania Augusta (W. W. Tarn), Klaudiusza (W. Kroll) i Wespazjana (E. I. Mc Queen). Por. *Wstęp*, [w:] K w i n t u s K u r c j u s z R u f u s, *Historia Aleksandra Wielkiego* przekł. zesp. pod red. L. W i n n i c z u k, Warszawa 1976, s. 7-10. Autorce artykułu wydaje się, że twórczość Kurcjusza należy łączyć z okresem ekspansjonistycznej polityki Trajana, skierowanej przeciw Partom. Bowiem wtedy zaczyna się odnawiać kult Aleksandra - a z takim okresem należy łączyć powstanie utworu Kurcjusza. Historyk rzymski mógłby więc żyć współcześnie z Plutarchem.

utwór Kurcjusza pt. *Historiae Alexandri Magni* jest barwnym obrazem żywotu Aleksandra, w którym opis dziejów podporządkowany jest charakterystyce wybitnego człowieka - współtwórcy historii swych czasów. Zresztą nawet pisarze, którzy w pełni czuli się historykami, nie zdołali całkowicie uwolnić swych dzieł od elementu biograficznego. Podobnie też w utworze Kurcjusza informacje historyczne przeplatają się z opisami osobowości Aleksandra. Historyk rzymski sumiennie relacjonował różne podania i legendy związane z osobą króla, nie troszczył się jednak o ich komentowanie. Wprowadzał je do swego opowiadania przypadkowo, nie dostrzegając ich politycznego waloru.

Aleksander w opinii Kurcjusza jest postacią wielobarwną i żywą, ukazaną w dwóch przeciwstawnych sobie portretach. Zasadniczym jego obrazem jest wizerunek ułożony według filozofii perypatetyckiej[12], bowiem osiągnięcia i sukcesy Aleksandra przypisuje historyk przede wszystkim jego szczęściu, które mu nieustannie w trudnych sytuacjach sprzyjało: "już od początku wydawało się, że królowi we wszystkim pomagają bogowie, ponieważ zawsze we wszystkich okolicznościach sprzyjał mu Los, nawet lekkomyślne posunięcia obracały się na jego chwałę" [III 6, 18][13]. W perypatetyckim naświetleniu był Aleksander zupełnie dobrym królem tylko do śmierci Dariusza, wcześniej bowiem przyjmował powodzenia ze skromnością i rozsądkiem, "pod koniec jednak nie wytrzymał już jego nadmiaru" [III 12, 20] i w wyniku tego stał się okrutnym tyranem.

Drugi wizerunek przedstawia Aleksandra jako niezmiennie złego człowieka i władcę. Te dwa nieprzystające do siebie portrety łączy moralizatorski charakter utworu.

Walory literackie dzieła ograniczyły jego wartość jako źródła informacji historycznej o Aleksandrze. Stąd też i przez nowożytnych badaczy zaliczane jest ono do drugorzędnych utworów[14].

---

[12] Na temat twórczości Kurcjusza por. m. in.: W. W. T a r n, *Alexander the Great*, vol. 2 *Sources and Studies*, Cambridge 1948, s. 130; M. G r z e s i o w s k i, *Opowieść Kurcjusza o Aleksandrze*, "Meander" 1967, 22, s. 238-243.

[13] Przekład cytowany według: K w i n t u s K u r c j u s z R u f u s, *Historia Aleksandra Wielkiego...*

[14] Por. ocenę dzieła u W. W. T a r n a, *op. cit.*, s. 284. Ostatnio podkreśla się jednak wysoką wartość pewnych danych u Kurcjusza, których nie moż-

Trzeba wszakże pamiętać, że Kurcjusz pisał dla czytelników, którzy mieli do dyspozycji poważne i rzetelne źródła. Mogli też sięgnąć do ciekawych relacji, np. do dzieł Onezykryta[15] i Klejtarcha[16]. Kurcjusz, pisząc z myślą o czytelniku i to czytelniku rzymskim, musiał więc nadać swej *Historii* cechy, jakie uczyniłyby ją interesującą mimo istnienia już wielu rozmaitych utworów na ten sam temat.

W średniowieczu oddziaływanie Kurcjusza jest słabe i dość późne[17]. Odnotujmy tutaj bezpośredni jego wpływ na poemat w X ks. pt. *Alexandreis* Waltera z Châtillon[18] z końca XII w., na hiszpański poemat anonimowy pt. *El libro de Alexandre*[19] z połowy XIII w. oraz na dzieło pt. *Alexander* Rudolfa z Ems[20] z lat 1230-1235 i

---

na znaleźć w innych źródłach. Sam W. W. T a r n (tamże) uważał np. za bezcenną informację wyjaśnienie przez Kurcjusza niezrozumiałego odrzucania przez Persów szansy zwycięstwa pod Gaugamelą i ich atak na tabory macedońskie w celu uwolnienia perskich jeźdźców (IV 15, 5).

[15] Podstawowa literatura do Onezykryta, zob.: T. S. B r o w n, *Onesicritus*, Los Angeles 1949; H. S t r a s b o u r g e r, *Onesicritos*, [w:] *Real Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, 1939, 18, 1, s. 460-467.

[16] Spośród obfitej literatury na temat twórczości Klejtarcha na uwagę zasługują zdaniem autorki następujące pozycje: P. S c h n a b e l, *Berossos und Klejtarchos*, Jena 1912; F. J a c o b y, *Klejtarchos* nr 2, [w:] *Real Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, 1921, 11, 1, s. 622-654; R a b e, *op. cit.*, s. 8-36.

[17] Por. D. J. A. R o s s, *Alexander historiatus*, London 1963, s. 80-83.

[18] Walter z Châtillon napisał swój poemat między 1178 a 1182 r. i dedykował go Wilhelmowi - arcybiskupowi z Reims. Głównym źródłem eposu był utwór Kurcjusza Rufusa. Poeta korzystał także z Justyna, Józefa Flawiusza i Juliusza Waleriusza. Edycja tekstu: *Alexandreis*, PL Migne, t. 209, s. 463-572. Poemat Waltera z Châtillon cieszył się dużym powodzeniem w średniowieczu, o jego recepcji w literaturze europejskiej, zob. H. C h r i s t e n s e n, *Das Alexanderlied Walters von Châtillon*, Halle 1905; M. M a n i t i u s, *Handschriften antiker Autoren in mittelalterlichen Bibliothekskatalogen*, Leipzig 1905; R o s s, *op. cit.*, s. 72-74.

[19] Jest to poemat anonimowego twórcy, chociaż w literaturze naukowej wyraża się przypuszczenie, że był nim Gonzalo de Berceo. Wpływ Kurcjusza jest tutaj pośredni przez poemat Waltera z Châtillon. Autor korzystał także z trzech interpolowanych wersji *Historia de proeliis* i francuskiej powieści *Roman d'Alexandre*. Por. R o s s, *op. cit.*, s. 72.

[20] Głównym źródłem poematu jest przekaz Kurcjusza i *Historia de proeliis* J[2]. Edycja tekstu: V. J u n k, *Rudolfs von Ems Alexander* (Bibliothek der Lit. Vereins zu Stuttgart CCLXXII i CCLXXIV) Leipzig 1928-1929. Por. O. Z i n g e r l e, *Die Quellen zum Alexander des Rudolf von Ems* (Germanistische Abhandlungen IV), Breslau 1885. A. A u s f e l d, *Über die Quellen zu Rudolf von Ems, Programm Donaueschingen 1883*; G. C a r y, *The medieval Alexander*, London 1956, s. 66-67, 186-187, 205-207; R o s s, *op. cit.*, s. 71-73.

Alexander Urlicha z Eschenbach[21] z lat 1271-1286. W średniowiecznej recepcji dzieła Kurcjusza największą rolę odegrał poemat w X księgach Waltera z Châtillon, bowiem epos *Alexandreis*, w którym przeważyła historia nad fantastyką, wyparł nawet na pewien czas z nauki szkolnej *Eneidę* Wergiliusza. To stosunkowo znaczne w świecie łacińskim rozprzestrzenienie się tego poematu pośrednio przyczyniło się również do większej znajomości dzieła Kurcjusza Rufusa.

W Polsce pierwszą imienną wzmiankę o autorze odnajdujemy u Jana Długosza w *Liście* dedykacyjnym załączonym do *Roczników: Quod de Homero, Darete, Quinto Curtio, Plutarcho aut credi aut praesumi potest*[22]. Według T. Sinki[23] Długosz wzorował się m. in. na Kurcjuszu w układaniu mów, mających ożywiać treść dzieła historycznego i czynić je retorycznym. Utwór rzymskiego historyka wchodził także do księgozbioru Jana z Dąbrówki[24], kanonika krakowskiego i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Natomiast w programach szkolnych pojawił się Kurcjusz Rufus stosunkowo późno, bo dopiero w XVII w. Ale nigdy nie stał się pisarzem tak popularnym i tak rozpowszechnionym, jak Cyceron, Sallustiusz, Cezar, Plaut, Terencjusz czy też poeci epoki augustowskiej. Na wiek XVII i XVIII przypada najżywsze zainteresowanie w Polsce jego dziełem, ale traktowanym z reguły jako drugorzędne i w rzeczywistości dość rzadko czytanym[25].

---

[21] Głównym źródłem jest *Alexandreis* W a l t e r a z C h â t i l l o n, czyli pośrednio utwór Kurcjusza Rufusa. Edycja tekstu: W. T o i s c h e r, *Alexander von Ulrich von Eschenbach*, Tübingen 1888. Por. R o s s, *op. cit.*, s. 73; C a r y, *op. cit.*, s. 65-66.

[22] *Joannis Dlugosii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, editionem curavit I. D ą b r o w s k i, Textum recensuit... V. S e m k o w i c z-Z a r e m b a, Commentarios confecerunt C. P i e r a d z k a, B. M a d e l s k a-S t r z e l e c k a, Warszawa 1964, s. 51 i 52.

[23] T. S i n k o, *De Dlugosii praefatione Historiae Polonorum*, [w:] *Studia z dziejów kultury średniowiecznej*, Warszawa 1949, s. 137.

[24] J. D ą b r o w s k i, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Warszawa 1964, s. 188-189. Por. W. W i s ł o c k i, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1, Kraków 1877-1881, s. 163, poz. 521, k. 70-118: Quinti Curcii Ruffi liber III (- VII, 4) *De gestis Alexandri Macedonis* incipit feliciter.

[25] Por. T. B i e ń k o w s k i, *Fabularne motywy antyczne w dramacie staropolskim i ich rola ideowa*, Wrocław 1967, s. 9.

2. PLUTARCH Z CHERONEI (PLUTARCHUS CHERONIENSIS)

W oczach młodego Plutarcha, żyjącego w latach ok. 50-ok. 115, Aleksander urasta do rangi największego wodza na świecie. Świadczą o tym dwie deklamacje pt. *De Alexandri Magni fortuna aut virtute* (Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς)[26], które zalicza się do jego młodzieńczej twórczości. Sądzi się, że te utwory powstały w wyniku ostrej polemiki toczonej z poglądami przedstawicieli filozofii perypatetyckiej, których reprezentantem może być cytowany tutaj Kurcjusz Rufus.

W deklamacji drugiej Plutarch starał się udowodnić, że τύχη przypisywana Aleksandrowi była raczej jego przeciwnikiem niż sojusznikiem w osiąganiu sukcesów wojennych. Albowiem wódz odnosił zwycięstwa dzięki niezłomnemu męstwu, jakim się wykazywał w codziennym trudzie wojennym, narażając się niejednokrotnie i odnosząc wiele ran[27]. Wśród wszystkich źródeł dotyczących dziejów Aleksandra młodzieńcze deklamacje wykazują najbardziej idealizującą jego pochwałę. Pozytywny stosunek do wybitnego wodza zachował Plutarch w całej swej twórczości - o czym świadczy biografia władcy, w której obdarzył go wieloma dodatnimi cechami charakteru.

Cel pisania biografii ukazuje nam autor na początku życiorysu Aleksandra:

> Nie piszę przecież historii - lecz tylko biografie. Niekoniecznie także w najsławniejszych czynach ludzi objawiają się najlepiej cnoty i wady ich charakterów. Przeciwnie, nieraz jakiś prosty czyn, jakieś krótkie powiedzenie czy nawet żart lepiej naświetlają wrodzone cechy natury ludzkiej niż bitwy, w których padały tysiące zabitych, niż ustawianie do walki olbrzymich wojsk czy też obleganie potężnych miast[28].

W biografii Plutarcha występuje Aleksander jako szlachetny i żądny zaszczytów człowiek, król-filozof, król-polityk, zmieniający świat - indywidualność o niepospolitym talencie[29]. Jedynym manka-

---

[26] Edycja tekstu, por. przyp. 8.

[27] Por. *Oratio II* 9.

[28] P l u t a r c h z C h e r o n e i, *Żywoty sławnych mężów*, przeł. M. B r o ż e k, Wrocław 1980, s. 218.

[29] Por. E. A. K o s t j u c h i n, *Aleksander Makiedonskoj v litieraturnoj i fol'klornoj tradicyi*, Moskwa 1972, s. 12.

mentem jego charakteru, według cheronejskiego pisarza, było upodobanie do pochlebstwa: "Sam niepowściągliwie przechwalał się i chętnie przysłuchiwał się słowom pochlebców" [Alex., 23, 2]. Charakter Aleksandra nie zostaje ukazany w jego dynamicznym rozwoju, lecz jako przeznaczenie wyznaczone z woli bogów. W fizycznej konstytucji króla znajduje Plutarch obiektywne podstawy określające jego postępowanie, przy czym dodaje, że w organizmie władcy zatrzymał się gorący i ognisty element i ta "właśnie ciepłota ciała sprawiała też, jak się zdaje, że Aleksander był skłonny do picia i gniewu" [Alex., 4, 18-20]. Jednocześnie, chcąc usprawiedliwić niektóre okrutne czyny Aleksandra, ukazuje Plutarch straconych przez niego ludzi, jak Filotasa i Klejtosa, w ujemnym świetle[30]. W ten sposób ograniczając wiarogodność historycznego obrazu pisarz wynosi na nowo dobre imię wodza. Sens tej rehabilitacji jest zrozumiały. Przy takim naświetleniu sylwetki bohatera złe jego czyny usunięte zostały w cień i nie mogły naruszyć jednolitego portretu głównego bohatera, a także osłabić moralizatorskiego wydźwięku biografii.

Plutarch przytacza różne wieszcze znaki, tzw. prodigia, przed narodzeniem Aleksandra, które miały zapowiadać jego późniejszą boskość i nieśmiertelną sławę u potomnych. Sądzimy, że pisarz dostrzegał polityczny sens niezwykłych wydarzeń w czasie wyprawy wschodniej. Kiedy przed przygodą pamfilijską ukazał się z głębi źródła w pobliżu miasta Ksantos wróżebny znak w postaci spiżowej tablicy z napisem, "że zakończy się panowanie Persów zniesione przez Hellenów" [Alex., 17, 5-7]. Aleksander zgodnie z relacją Plutarcha, "zachęcony tą przepowiednią postanowił czym prędzej oczyścić z nieprzyjaciela wybrzeże morskie, aż po Cylicję i Fenicję" *[ibidem]*. Realizując ten cel przybył na wybrzeże pamfilijskie, gdzie miała go spotkać nowa cudowna przygoda. Z tendencyjnej interpretacji zdarzenia, jaką z kolei dał Kallistenes, wynikała zapowiedź jego przyszłej władzy w Azji[31]. Niedługo, bo po upływie ok. 2-3 miesięcy znalazł się Aleksander w Gordion, gdzie rozwiązawszy słynny węzeł został uznany przez bogów za władcę

[30] Por. *Alex.* 48, 25; 50, 11; 55, 25.

[31] Tamże, 17, 9-10.

świata[32]. Uważamy, że te trzy epizody wyprawy wschodniej zestawione ze sobą są wyraźnym dowodem, że już historycy z otoczenia Aleksandra, uczestnicy jego pochodu, prawdopodobnie Kallistenes, potrafili wykorzystać niektóre wydarzenia i sprzyjające im okoliczności, aby tworzyć legendę niezwykłego wodza. W literaturze źródłowej najbardziej dostrzegł ten aspekt Plutarch, ukazując w takiej właśnie logicznej kolejności następujące po sobie wydarzenia.

Zasadniczą siłą sprawczą w postępowaniu Aleksandra czyni biograf chęć dokonywania wspaniałych czynów, w których urzeczywistniała się niepospolita dzielność wodza, wskazująca mu drogę do nieśmiertelnej sławy wojennej. Według greckiego pisarza sam Aleksander dostrzegał w swym "boskim" posłannictwie siłę psychiczną, która pomagała mu urzeczywistnić własne ambicje[33].

Niewątpliwie biografia Aleksandra pióra Plutarcha, ukazywała w idealizującym świetle postać wodza. Koncepcja taka jest zrozumiała ze względu na moralistyczne tendencje w żywotach paralelnych, co doprowadziło do idealizowania bohaterów przeszłości. W przeciwieństwie do Kurcjusza Rufusa Plutarch dostrzega walor polityczny różnych podań i legend, wprowadzając je do biografii na równi z faktami historycznymi po to, aby tym pełniej móc scharakteryzować polityczną działalność wodza.

Vitae parallelae Plutarcha nie były w ogóle znane w wersji oryginalnej w średniowiecznej Europie zachodniej[34]. Natomiast dużą popularnością cieszyły się one w epoce Renesansu, bowiem wiek XV przynosi zmianę w interpretacji postaci Aleksandra w literaturze pięknej i historiografii. Ślady zainteresowania Plutarchem znajdujemy we wczesnym okresie humanizmu. Żywot Aleksandra nie stanowił wtedy w swej oryginalnej wersji podstawowego źródła dla ówczesnej literatury z wyjątkiem przygodowego traktatu w języku francuskiem pt. *Les Trois Grands*[35], ale raczej był tłumaczony na ję-

---

[32] Tamże, 18, 5.

[33] Tamże, 4, 15-20; por. W. G a w ł o w s k a, *Alexandre le Grand créateur de sa propre legende (à la lumière des sources greco-latines)*, Concilium Eirene XVI, Praque 1983, vol. I, s. 65-69.

[34] Por. R o s s, *op. cit.*, s. 81.

[35] Tamże.

zyki narodowe. Z ok. 1377 r. pochodzi jego wersja hiszpańska pióra Juana Fernandeza de Heredia[36], która w 1395 r. dotarła do Florencji. We Włoszech w 1450 r. powstaje jego włoski przekład Candido Decembrio[37], a w 1492 r. trudu translatorskiego podejmuje się drugi Włoch - Dario Tiberti z Ceseny[38]. Na początku XVI w. powstaje w Niemczech anonimowy przekład życiorysów Plutarcha, którego rękopis znajduje się obecnie w Wiedniu i datowany jest na 1502 r.[39] We Francji wpływ Plutarcha był zadziwiająco mały i późny, bo ujawnił się dopiero w końcowym okresie renesansu, kiedy Jacques Amyot[40] przetłumaczył *Żywoty*, opublikowane w 1559 r. i *Moralia* w 1572 r. Recepcję biografii Aleksandra pióra Plutarcha dostrzegamy także w cytowanym już przygodowym anonimowym traktacie pt. *Les Trois Grands*, opartym głównie na *Dialogu ze śmiercią* Lukiana z Samosat[41]. W utworze tym w krainie zmarłych występują Aleksander, Hannibal i Scypion Afrykański, a ich sędzią jest dostojny Minos. Każda z trzech osób ma tutaj przydomek "Wielki" i po kolei wygłasza mowę w stylu retorycznym. Aleksander przemawia częściowo językiem powieści Pseudo-Callisthenesa, częściowo w duchu biografii Plutarcha[42].

Innym przykładem wpływu biografii Aleksandra w literaturze francuskiej jest jego życiorys w anonimowym utworze pt. *Le Triomphe des Neuf Preux* napisanym między 1483 a 1487 r.[43]

Do Polski twórczość Plutarcha, wśród niej *Żywoty*, *O wychowaniu dzieci* i *Apoftegmaty*, dotarła z Italii z pierwszą falą hu-

---

[36] Tamże, Kwestię recepcji Plutarcha w literaturze europejskiej omawiają m. in. następujące prace: G. di S t e f a n o, *La découverte de Plutarque en France au début du XVe siècle*, "Romania" 1965, 86, s. 463-519; S. A w e r i n c z e w, *Biograficzeskije soczinienija Plutarcha w zarubieznoj naukie XX wieka*, "Wiestnik Driewniej Istorii" 1964, 89, s. 202-212; J. S a n c h e z L a s s o d e l a V e g a, *Traducciones españolas de las Vidas de Plutarcho*, "Estudios Classicos" 1962, 6, s. 451-514.

[37] Por. R o s s, *op. cit.*, s. 83.

[38] *Ibidem*.

[39] Wien, Nationalbibliothek 2856 cyt. za: R o s s, *op. cit.*, przyp. 440, s. 105.

[40] Por. R o s s, *op. cit.*, s. 82.

[41] Tamże.

[42] Tamże.

[43] Tamże, s. 109-110.

manizmu[44]. Największą poczytnością spośród tych pism cieszyły się u nas *"Apoftegmaty, to jest trefne rzeczenie greckich i rzymskich panow"*[45] jako popularna forma moralistyki, były bowiem lekturą łatwą i pouczającą. Natomiast *Żywoty* Plutarcha były u nas obecne od końca XV w. w obcych przekładach łacińskich. Nie cieszyły się one zainteresowaniem w literaturze polskiej, jak świadczą o tym nikłe tylko ślady ich użytkowania. Przyczyną takiego stanu rzeczy było to, że zawierają one dużo materiału historycznego i realiów "nam mało co potrzebnych", jak twierdził Jan Januszowski, tłumacz żywotów Tezeusza i Numy[46]. Biografia Aleksandra pióra Plutarcha również nie cieszyła się u nas poczytnością, bowiem wraz z falą humanizmu na początku XVI w. dotarła do Polski powieść Pseudo-Callisthenesa - jej łacińska wersja *Historia de proeliis* J[3] i na niej to w przeważającej części oparty był wizerunek Aleksandra w literaturze staropolskiej.

3. PSEUDO-CALLISTHENES

Obok tradycji historiograficznej rozwinął się u schyłku starożytności rodzaj powieści historycznobiograficznej poświęconej królowi macedońskiemu. W jej warstwie fabularnej nastąpiły duże zmiany, gdyż fikcję traktowano na równi z rzeczywistością. Utwór ten, powstający przez wieki, przypisywany Kallistenesowi[47],

---

[44] Por. J. C z e r n i a t o w i c z, *Z dziejów grecystyki w Polsce w okresie Odrodzenia*, Wrocław 1965, s. 13.

[45] Tamże, s. 23.

[46] Tamże, s. 48.

[47] Spór dotyczący autorstwa i czasu powstania powieści o Aleksandrze wydaje się bezprzedmiotowy. Utwór powstawał przez wieki, niejeden autor był jego twórcą. W literaturze naukowej określa się autora umownie jako "Pseudo-Callisthenes", por. K o s t j u c h i n, *op. cit.*, s. 30. Kallistenes wymieniony jest jako autor tekstu w bizantyńskim rękopisie z 1469 r.: Καλλισθένης ἱστοριογράφος ὁ τὰ περὶ τῶν Ἑλλήνων συγγραψάμενος. Οὗτος ἱστορεῖ Ἀλεξάνδρου πράξεις.

Obecnie rękopis ten znajduje się w Paryżu, Bibliothèque Nationale Ms Grec 1685, cyt. za P. P f i s t e r e m, *Studien zum Alexanderroman*, "Würzburger Jahrbücher" 1946, 1, s. 35. Nazwę "Pseudo-Callisthenes" spotykamy pierwszy raz w liście I. Casaubona z Paryża do J. Scaligera w Leiden z 15 sierpnia 1605 r.: "Exstat in bibliotheca (w Paryżu) Pseudocallisthenis historia rerum Alexandri. Observavi hoc μύθευμα totidem fere verbis in Ebreum sermonem versum a Pseudogor, et sane cum voluptate quaedam contuli, multaque in textu

dał początek nowej charakterystyce bohatera. Wynikło to stąd, że wraz z upadkiem politycznego znaczenia cywilizacji grecko-rzymskiej Aleksander przestaje interesować pisarzy jako postać historyczna, jego działalność staje się zupełnie obojętna dla ludów spoza basenu Morza Śródziemnego. Utrzymuje się natomiast zainteresowanie Aleksandrem jako bohaterem baśniowym, do czego w znacznej mierze przyczynia się ogromna popularność powieści Pseudo-Callisthenesa.

Źródła powieści o Aleksandrze (Βίος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακέδονος) Pseudo-Callisthenesa są bardzo różnorodne: folklorystyczne, literackie i historyczne[48]. Motywy fantastyki etnograficznej łączą się w niej z legendarnohistoryczną biografią. W ten sposób już u samych początków utworu elementy folklorystyczne okazały się najważniejszymi częściami kompozycji, podporządkowując sobie fakty historyczne. Te ostatnie zniekształcane, nie pełniły już głównej roli, jak to miało miejsce w przekazach Kurcjusza czy Plutarcha.

Rezultatem takiej bogatej fabuły jest wielostronność postaci głównego bohatera. Aleksandra ukazano tutaj jako człowieka wielkiego w swych planach i w czynach, "szermierza" wolności, fenomenalnego wodza i organizatora oraz niestrudzonego badacza przyrody[49]. Bogactwem charakterystyki powieść ta przewyższyła w dużym stopniu przedstawione wyżej biografie.

---

etiam Italico emendavi, praesertim virorum et locorum nomina". Na ten list odpowiedział Scaliger 5 września 1605 r. w następujących słowach: "Pseudo-Callisthenes, puto, idem est cum eo libro, quem in calce Georgii Syncelli habeo, Est opus fabulosum. Ab eo non potuit accipere Pseudogorionides, qui Hellenismi imperitus erat, sed a Latino, quod manuscriptum me aliquando vidisse memini: ubi multa quoque ineptissima erant". Powyższa korespondencja pochodzi z publikacji: *Isaaci Casauboni Epistolae*, Editio secunda curante J. G. G r a e v i o, 1665, nr 402 i 413. J o s. S c a l i g e r i, *Epistolae*, 1627, nr 113 i 115, cyt. za: P f i s t e r, *op. cit.*, s. 33.

[48] O ludowych źródłach powieści zob. E. R o h d e, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig 1900, § 184-189. Por. także R. M e r k e l b a c h, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, München 1954, który rozwinął wnioski E. Rohdego. Epicki charakter powieści, jej porównanie z eposem homeryckim, nakreśliła E. H. H a i g t, *More Essays on Greek Romances*, New York 1945. Według T. I. K u z n i e c o w e j *(Istoriczeskaja tiema w greczeskom romanie "Roman ob Aleksandrie"*, [w:] *Anticznyj roman*, Moskwa 1969, s. 191) dla kształtowania się powieści o Aleksandrze ważne były historyczne źródła: "Tendencja w kierunku historyczno-biograficznej powieści, która zaczęła się od historii Kallistenesa, obrastając wszelkimi fantastycznymi, niezwykłymi opowiadaniami, znalazła u Klejtarcha bardziej pełne odzwierciedlenie i w rezultacie sprzyjała tworzeniu powieści w tej formie, w jakiej my ją znajdujemy we wcześniejszej wersji tzw. powieści Pseudo-Callisthenesa, korzeniami sięgającej hellenistycznego Egiptu". Zwolennikiem poglądów o wpływie historycznej tradycji był także T a r n, *op. cit.*, s. 165.

[49] Por. K o s t j u c h i n, *op. cit.*, s. 30.

W omawianej powieści działalność króla ukazana jest na tle wielu przepowiedni. Mit boskiego synostwa Aleksandra jest mocno zbeletryzowany i stanowi element amplifikacyjny legendy, w którym zawarto zapowiedź całego przyszłego życia bohatera: niezwykłe poczęcie, krótka, ale pełna sławy działalność polityczna i nagła, otoczona tajemniczością śmierć. Już przed jego narodzeniem na podstawie wielu wróżb zapowiadano, że swymi czynami zyska wielki rozgłos w świecie i w ten sposób jego dokonania okryją się wieczną sławą. W dzieciństwie i młodości on zaskakiwał wszystkich bystrością i dojrzałością umysłu. I tak np. wprawił w zakłopotanie perskich posłów, kiedy domagali się od Filipa trybutu, nieoczekiwaną, według słów powieści, odpowiedzią: "Idźcie i powiedzcie Dariuszowi, że kiedy Filip nie miał syna, kura znosiła mu złote jajka, a teraz skoro urodził mu się syn, kura przestała je nieść" [I 15]. Również wygląd zewnętrzny młodego Aleksandra wyraźnie odróżniał go od innych rówieśników: "Włosy jego podobne są do grzywy lwa, kolor oczu różny: prawe czarne jak noc, lewe niebieskie jak niebo, cała powierzchowność jakby lwia tak, że wyraźnie już było widać, co z tego chłopca wyrośnie" [I 13].

Aleksander odznaczał się wielkim talentem wojskowym i rozumiał także psychikę żołnierzy i w tym kryje się tajemnica jego powodzeń. Przed jedną z bitew, w której miał znacznie mniejszą armię niż Dariusz, chcąc podnieść żołnierzy na duchu, posłużył się następującą metaforą: "Tysiące much lata nad łąką, ale kiedy przylatują osy, samo ich brzęczenie wystrasza wszystkie muchy" [II 16]. Aleksander ukazany jest w powieści jako przykład wytrwałości i wiary w zwycięstwo swych żołnierzy. Jego plany taktyczne były zawsze przebiegłe i myliły wroga.

Wspaniałym celem, do którego dążył władca Macedonii, była nieograniczona żądza poznania świata. W czasie trwania wyprawy indyjskiej pragnął on dotrzeć co najdalszych krańców ziemi i dlatego nic nie mogło go powstrzymać od tego: ani ogromne lasy z dzikimi zwierzętami o niewiarygodnych rozmiarach, ani też gorące i suche pustynie. Po wielu dniach podróży, pełnej cierpień i wyrzeczeń, odkrywały się przed naszym bohaterem nowe kraje z nieznanymi ludźmi. Żołnierze uskarżali się na trudności i niewygody, ale Aleksander nawoływał wytrwale do dalszej drogi. W swoich poszukiwaniach doszedł do granic ludzkiego poznania. Charakterystycz-

na pod tym względem jest rozmowa Aleksandra z Braminem, w której padają słowa, że obdarzony naturą zdobywcy musi on nieustannie podbijać różne narody.

Powieść o Aleksandrze Pseudo-Callisthenesa nosi charakter fantastycznoprzygodowy i dlatego mogła stać się ponadczasową, gdyż w epokach późniejszych nie interesowały czytelników rzeczywiste zdarzenia towarzyszące wyprawie, ile raczej przygody wodza, opisy wschodnich państw czy też zwycięskie spotkania z nieznanymi postaciami. Powieść ta cieszyła się ogromnym powodzeniem tak w starożytności, jak i w wiekach średnich, stanowiąc we wczesnym średniowieczu podstawowe źródło informacji o Aleksandrze[50].

W naukowej literaturze przedmiotu wymienia się sześć wersji powieści zachowanych (z wyjątkiem δ) w języku greckim: α, β, γ, ε, λ[51]. Zależności między nimi ilustruje poniższy schemat:

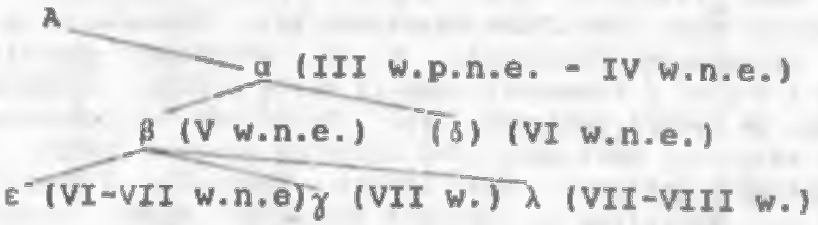

[50] Por. np. J. K r z y ż a n o w s k i, *Romans pseudohistoryczny w Polsce wieku XVI*, Kraków 1926, s. 43; R. M. Z a w a d z k i, *Legenda o Aleksandrze Wielkim w rękopisach polskich XIII-XIV wieku (Zarys problematyki)*, "Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej" 1971, 21, s. 70.

[51] Wydania Pseudo-Callisthenesa: tekst α: W. K r o l l, *Historia Alexandri Magni (Pseudo-Callisthenes)* t. I, *Recensio vetusta*, Berlin 1926, Repr. 1958. Tłumaczenie łacińskie: J u l i u s V a l e r i u s P o l e m i u s, *Res gestae Alexandri Macedonis translatae ex Aesopo Graeco*, ed. B. K ü b l e r, Leipzig 1888, ed. A. M a i, Francofurti ad Moenum 1818. Tłumaczenie armeńskie: R. R a a b e, Ἱστορία Ἀλεξάνδρου. *Die armenische Übersetzung des sagenhaften Alexander-Biographie (Pseudo-Callisthenes) auf ihre mutmassliche: Grundlage zurückgeführt*, Leipzig 1896. Por. A. M. W o l o h o j i a n, *The Roman of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes, translated from the Armenian Version*, New York, London 1969. Edycja tekstu β: C. M ü l l e r, *Pseudocallisthenes*, Parisiis 1846. L. B e r g s o n [Hrsg.] *Der griechische Alexanderroman*, Rezension β, "Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Graeca Stockholmiensia", Bd. 3, Stockholm 1965. Van H. T h i e l [Hrsg. und übersetzt] *Leben und Taten Alexanders von Makedonien. Der griechische Alexanderroman nach der Hs.L*, Darmstadt 1974, S. R e i c h m a r n [Hrsg.] *Das byzantinische Alexandergedicht nach dem Codex Marcianus 408 herausgegeben*, [w:] *Beiträge zur Klassischen Philologie*, H. 13, Meisenheim am Glan 1963. Por. także W. W a g n e r, *Trois poèmes grecs du moyen-âge*, Berlin 1881. Edycja tekstu ε: J. T r u m p f [Hrsg.] *Anonymi Byzantini Vita Alexandri regis Macedonum*, Stuttgart 1974. Edycja tekstu γ: H.

Najstarsza wersja, tzw. Pseudo-Callisthenes α, zachowała się w rękopisie bizantyńskim z XI w.[52] Na początku IV w.n.e. wersję tę przetłumaczył na język łaciński i to w retoryczno-archaizującym stylu nieznany bliżej Juliusz Waleriusz Polemius[53]. Jego dzieło poza *Epitome historiarum Philippicarum Pompei Trogi* Marka Justyna było we wczesnym średniowieczu głównym źródłem informacji o czynach Aleksandra. Dużej popularności dzieła Juliusza Waleriusza dowodzi jego *Epitome*[54] z przełomu VII i VIII w., która stała się źródłem

---

L a u e n s t e i n, *Der griechische Alexanderroman Rezension γ. Buch I nach der Handschrift R*, Meisenheim am Glan 1962, *Beiträge zur Klassischen Philologie*, H. 4. Buch II, hrsg. von H. E n g e l m a n n, Meisenheim am Glan 1963; *Beiträge zur Klassischen Philologie*, H. 12, Buch III, hrsg. von F. P a r t h e, Meisenheim am Glan 1969; *Beiträge zur Klassischen Philologie*, H. 33. Edycja tekstu λ: H. van T h i e l, *Die Rezension λ des Pseudo-Kallisthenes*, [w:] *Habelst Dissertationsdrücke, Reihe klassische Philologie*, H. 3, Bonn 1959; J. T r u m p f, *Eine unbekannte des byzantinische Alexandergedicht nach den Codex Marcianus 403*, Meisenheim am Glan 1963, *Beiträge zur Klassischen Philologie*, H. 13. Fragmenty greckiego tekstu δ: G. B e l l a i r a, *Frammenti inediti della perduta recensione del romanzo di Alessandro in Codice Vaticano*, [w:] *Bolletino del Comitato per la preparazione della edizione nationale dei classici greci e latini*. Nuova serie 13, Rom 1965, Academie Nationale dei Lincei. Łacińskie tłumaczenie: L e o z N e a p o l u, *Nativitas et victoria Alexandri Magni regis*, [w:] F. P f i s t e r, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo*, [w:] *Sammlung mittelateinischer Texte*, Bd. 6, Heidelberg 1913; G. L a n d g r a f [Hrsg.] *Die Vita Alexandri Magni des Archipresbyters Leo (Historia de proeliis) nach der Bamberger und ältesten Münchener Handschrift*, Erlangen 1885; D. J. A. R o s s, *A new manuskrypt of Archipriest Leo of Naples*, "Classica et Mediaevalia" 1959, 20, s. 98-151. Edycja syryjskiej wersji: E. A. W. B u d g e, *The History of Alexander the Great-being the Syrian Version of Pseudo-Callisthenes*, Cambridge 1889 (z angielskim przekładem). Niemieckie tłumaczenie wersji syryjskiej: V. R y s s e l, *Die Syrische Übersetzung des Pseudo-Callisthenes*, [w:] *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 47 Jg. Bd. 90/1893, s. 83-134 (Buch 1), s. 264-288 (Buch 2), s. 353-402 (Buch 3). Edycja etiopskiego tłumaczenia: E. A. W. B u d g e, *The Life and Exploits of Alexander the Great, being a series of translations of the Ethiopic histories of Alexander by Pseudo-Callisthenes*, 2 Bde, London 1896 (z angielskim tłumaczeniem).

[52] Paryż, Bibliothèque Nationale Ms. Grec 1711 cyt. za: R o s s, *Alexander historiatus...*, s. 6. Edycja tekstu α, por. K r o l l, *op. cit.*

[53] Edycja tekstu, por. przyp. 51. Być może Juliusz Waleriusz Polemius dokonał tego przekładu w latach 310-330 n.e., bo ok. 340-345 r. tekst Waleriusza w połączeniu z przekazem Arriana został opracowany w nowej wersji anonimowej tzw. *Itinerarium Alexandri*. M e r k e l b a c h (*op. cit.*, s. 179-182) uważa, iż jest możliwe, aby Juliusza Waleriusza uznać za autora i drugiego tekstu, i że używał on w obu wersjach oryginalnego tekstu Pseudo-Callisthenesa.

[54] Najwcześniejszy rękopis *Epitomy*, zachowany z IX w. wyd. J. Z a c h e r, *Epitome Iulii Valerii Polemi*, Halle 1867. Oprócz tego zachowały się jeszcze dwa rękopisy z bardziej dokładnym tekstem *Epitomy*: w Oksfordzie, Corpus Christi College Ms. 82, edycja tekstu: G. C i l l i é, *De Iulii Valerii Epito-*

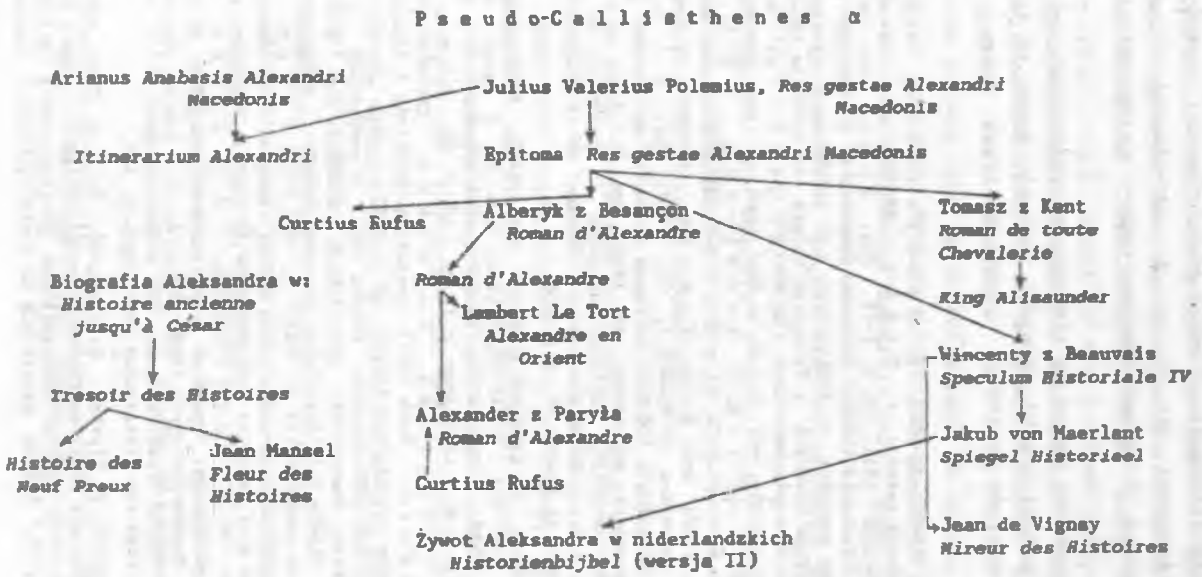
Pseudo-Callisthenes α
Arianus Anabasis Alexandri Macedonis
Julius Valerius Polemius, Res gestae Alexandri Macedonis
Itinerarium Alexandri
Epitoma Res gestae Alexandri Macedonis
Curtius Rufus
Alberyk z Besançon
Roman d'Alexandre
Tomasz z Kent
Roman de toute Chevalerie
Biografia Aleksandra w: Histoire ancienne jusqu'à Cesar
Roman d'Alexandre
Lambert Le Tort
Alexandre en Orient
King Alisaunder
Wincenty z Beauvais
Speculum Historiale IV
Tresoir des Histoires
Alexander z Paryża
Roman d'Alexandre
Jakub von Maerlant
Spiegel Historieel
Histoire des Neuf Preux
Jean Mansel
Fleur des Histoires
Curtius Rufus
Jean de Vignay
Mireur des Histoires
Żywot Aleksandra w niderlandzkich Historienbijbel (wersja II)

biografii Aleksandra w XII i XIII w. przede wszystkim w literaturze francuskiej, angielskiej i holenderskiej, co najlepiej ilustruje schemat.

Zakres oddziaływania czterech późniejszych redakcji tekstu Pseudo-Callisthenesa β, γ, ε, λ ograniczony był do literatury bizantyńskiej i wschodnioeuropejskiej (Aleksandreidy serbskie i ruskie)[55].

Najpoważniejszy wpływ na literaturę zachodnioeuropejską miała wersja δ, której grecki oryginał zaginął. Znamy ją jedynie z łacińskiego przekładu po 950 r. archipresbitera Leona z Neapolu[56]

---

se Oxoniensis, Strasbourg 1905. W. M o n t p e l l i e r, *Faculté de Medicine*, H. 31, edycja tekstu: A. H i l k a, *Studien zur Alexandersage*, "Romanische Forschungen" 1911, 29, s. 1-71. Por. R o s s, *op. cit.*, s. 9-11. Największe wykorzystanie tekstu Juliusza Waleriusza i Epitome dostrzegamy w starofrancuskiej powieści o Aleksandrze w 12 sylabicznym wierszu tzw. *Roman d'Alexandre*. Grupa uczonych z Princeton zajęła się wydaniem tekstów w monografii *Elliot Monographs*, red. E. C. A r m s t r o n g, A. F o u l e t w następujących tomach: vol. 1 - Ms La Du, *Text of the Arsenal and Venice Versions* 36, 1937; vol. 2 - E. C. A r m s t r o n g, D. L. B u f f u m, B. E d w a r d s, L. F. H. L o w e, *Version of Alexander de Paris*, Critical text, 37, 1937; vol. 3 - A. F o u l e t, *Version of Alexander de Paris: variants and notes to Branch I*, 38, 1949; vol. 4 - E. C. A r m s t r o n g, A. F o u l e t, *Le Roman du Ferre de Gadres par Eustache essai d'etablissement du texte*, 49, 1942; vol. 5 - F. B. A g a r d, *Version of Alexandre de Paris*, Variants and notes to Branch II, 40, 1942; vol. 6 - B. E d w a r d s, A. F o u l e t, *Version of Alexandre de Paris*, Variants and notes to Branch IV, 41, 1955.

55 O pochodnych β-tekstach greckich, syryjskich, bułgarskich i ruskich, zob. R o s s, *op. cit.*, s. 41-43, tablica na s. 46 i tamże bibliografia. Kroniki ruskie z XII w., oparte na bizantyńskich kronikach G e o r g i o s a H a m a r t o l o s a, *Chronicon* z IX w. (ed. C. De B o o r, I-II, Leipzig 1904) i J o h a n n e s a M a l a l a s a, *Chronographia* z VI w. (ed. L. D i n d o r f, Bonn 1831) zawierają rozdziały o Aleksandrze oparte na starobułgarskim przekładzie tekstu β z X-XI w. Zob. W. M. I s t r i n, *Aleksandrija ruskich chronografow*, Moskwa 1893. O pochodnych γ - tekstach greckich, serbskich, rumuńskich, gruzińskich i ruskich, zob. R o s s, *op. cit.*, s. 44-45 (tamże bibliografia). Serbska legenda o Aleksandrze powstała prawdopodobnie na początku XIV w. Por. R. M a r i n k o v i c, W. J e r k o v i c, *Srpska Aleexandrida*, vol. I i II, Beograd 1985. Następnie przerabiana głównie na Rusi wywarła duży wpływ na XV-wieczną redakcję ruskiej Aleksandreidy, por. M. N. B o t w i n n i k, J. S. L u r i e, O. T w o r o g o w, *Aleksandrija, Roman ob Aleksandrie Makiedonskom po ruskoj rukopisi XV wieka*, Moskwa-Leningrad 1965. Por. A. L o l o s, *Ps. Kallisthenes. Zwei mittelgriechische Prosa-Fassungen des Alexanderromans*, T. 1, Meisenheim am Glan 1983. Beiträge zur Klassischen Philologie H. 141.

56 Edycje tekstu: F. Pfister, G. Landgraf, D. J. A. Ross, zob. przyp. 51. Podróż Archiprezbytera Leona do Konstantynopola nastąpiła między 944 a 959 rokiem. Udał się on do cesarza Konstantinosa Porfyrogennety (913-959) i do jego syna Romanosa II. Podróż odbyła się na życzenie księcia Kampanii Jana III

pt. *Nativitas et victoria Alexandri Magni regis.* W *Prologu* autor sam podał przyczyny zainteresowania się historią Aleksandra. Otóż będąc między 951 a 969 r. w Konstantynopolu znalazł wśród wielu ciekawych książek właśnie tę, zawierającą opowieść o wielkim wodzu: *Inter quos invenit historiam continentem certamina et victorias Alexandri regis Macedoniae.* Przepisał tekst i przywiózł ze sobą do Neapolu: [...] *et secum usque Neapolim deduxit ad suos predictos excellentissimos seniores.* Na życzenie księcia Jana III przetłumaczył tekst na język łaciński: [...] *vocavit eum ad se et de Graeco in Latinum transferri precepit, quod factum est.*

Utwór Leona składa się z trzech ksiąg, co zgadza się z kompozycją greckiej powieści Pseudo-Callisthenesa. Między wersją α tej powieści a przekładem Leona istnieje duże podobieństwo treściowe, co wynika z tej samej genezy źródłowej, mała jest zależność językowa, bowiem stoi między nimi co najmniej jeden przekaz - zaginiona wersja δ. W przekładzie Leona nie wyczuwa się atmosfery proegipskiej, jaka emanuje z wersji α, zwłaszcza w epizodach związanych z pobytem Aleksandra w Aleksandrii, co wiąże się niewątpliwie z jej egipską proweniencją.

Wersja Leona jest krótsza, w niektórych fragmentach stanowi niejako epitome swego greckiego oryginału. Brak jest dużego fragmentu o Gymnosofistach - nagich mędrcach indyjskich, jak również w księdze I jest brak rozdziału 27 i 28, w których są opisy bitwy nad Granikiem i we Frygii. W przekładzie Leona znajdujemy interpolacje z innych źródeł, poszerzające treść powieściową, których brak w wersji α. Dla przykładu należy wymienić następujące fragmenty:

1. Symboliczna wymiana darów w postaci nasienia maku i pieprzu przez Aleksandra i Dariusza,

2. Opis rozstania Roksany z umierającym mężem.

3. Drugi list Aleksandra do Arystotelesa i Olimpias.

Między omawianymi utworami występują różnice w ujęciu treściowym. Opis cudownych wydarzeń w Indiach, znany z listu Arystotelesa, zawarł Leon w rozdziale 17 księgi III wypunktowując 12

(928-969) i jego syna Marinusa II. Praca nad tłumaczeniem tekstu greckiego mogła więc trwać między 951 a 969 rokiem. Dzieło swoje Leon przekazał żonie księcia, Teodorze, o czym mówi we Wstępie. Por. P f i s t e r, *Studien zum Alexanderroman...*, s. 23.

fragmentów, co w wersji α stanowi bardziej poszerzoną relację. Także śmierć Aleksandra jest przedstawiona inaczej. W obu przekazach ginie on przez wypicie trucizny, ale w oryginale greckim nie jest wymieniony Jolaos, lecz mówi się tylko o Antypatrze, który przygotował ów śmiertelny napój. Korespondencja między Dariuszem i Aleksandrem zajmuje sporo miejsca w obu relacjach. Różnica dotyczy dalszej wymiany symbolicznych darów: w przekładzie Leona mówi się o piłce, lasce i złotej skrzynce, a w tekście α wymieniony jest rzemień scytyjski, piłka i złote monety. Przykładem ścisłej zależności treściowej i fragmentarycznie językowej mogą być następujące passusy: przygoda z lekarzem Filipem, wypowiedź Aleksandra na temat barbarzyńców, opis pojedynku z Porosem oraz cały epizod, ukazujący pobyt Aleksandra u Kandake.

W przekładzie Leona spotyka się więcej dialogów spisanych w *oratio recta*, bowiem taka właśnie forma najbardziej zbliża utwór do powieści, mającej wzbudzić duże zainteresowanie, jak również dostarczającej przyjemności czytelnikom. Sądzimy, że właśnie z myślą o chrześcijańskim odbiorcy umieścił autor zdania o treści moralizatorskiej, których brak w wersji α: *Bene est, ut uxor semper subiecta sit suo marito* [I 22]; *Cui Serapis dixit: Bene causa est et sine aliqua tribulatione, non scire hominem horam mortis suae* [I 33].

4. RECEPCJA UTWORU LEONA

Do naszych czasów zachowały się dwie późniejsze redakcje tekstu Leona, bowiem pierwotna wersja zaginęła[57]. Pierwsza z owej późniejszej redakcji znajduje się w tzw. *Kodeksie Bamberskim*[58], a

---

[57] Por. R o s s, *Alexander historiatus...*, s. 45-50; K. S e c o m s k a, *Legenda Aleksandra Wielkiego w "Pantheonie" sandomierskim. Studia z historii sztuki*, t. XXVII, Wrocław 1977, s. 57.

[58] Czternasty tom tzw. *Kodeksu Bamberskiego* [Ba] znajduje się w Bambergu, Staatsbibliothek, Ms. E III 14. Kodeks ten liczy 351 folii. Na foliach 192^{v}--219^{v} znajduje się tekst Leona z Neapolu z incipitem: *Incipit prologus libri Alexandri* a od f. 193^{v} następuje kontynuacja tekstu: *Incipit Nativitas et Victoria Alexandri Magni regis*. Por. P f i s t e r, *Der Alexanderroman...*, s. 3; M. M a n i t i u s, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, Bd. 3, München 1964, s. 351; R. M. Z a w a d z k i, *Legenda o Aleksandrze Wielkim w rękopisach polskich XIII-XV wieku. Zarys problematyki* "Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej" 1971, 21, s. 70.

pochodzi z ok. 1000 r. Proweniencją sięga południowej Italii, skąd przywiózł ją cesarz Henryk II w 1022 r. i ofiarował kapitule bamberskiej, być może, dla uświetnienia biblioteki szkoły katedralnej, istniejącej przy powstałej w 1007 r. stolicy biskupiej[59]. Rękopis bamberski był głównym źródłem dla biografii legendarnego Aleksandra, zatytułowanej *Excerptum de vita Alexandri Magni* oraz *De mirabilibus rebus quas Alexander vidisse dicitur*, a zamieszczonej w *Chronicon universale* Frutolfa z Michelsbergu[60]. Z kolei wer-

---

[59] Por. M a n i t i u s, *op. cit.*, s. 351. Spośród nader obfitej literatury na temat dziejów biskupstwa bamberskiego na uwagę zasługują następujące publikacje: K. H a u c k, *Kirschengeschichte Deutschlands*, Bd. III, Leipzig 1906, s. 418-428; S. H i r s c h, *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich II*, Berlin 1862, Bd. I, Beilage A, s. 545-554, Bd. II, Berlin 1864, s. 17-188; F. G e l d n e r, *Das Hochstift Bamberg in der Reichspolitik von Kaiser Heinrich II. bis Kaiser Friedrich Barbarossa*, HJ 1963, 83, s. 28-42; A. B. M u l d e r-B a k k e r, *Vorstenschool vier Geschiedschrijvers over Alexander en hun Visie op het Keizerschap*, Groningen 1983, s. 35-55.

[60] Frutolf był benedyktyńskim zakonnikiem w klasztorze św. Michała na Górze pod Bambergiem (stąd określenie w literaturze naukowej Michelsberg), żyjącym na przełomie XI i XII w. O jego życiu wiemy bardzo mało, z uwagi na brak wzmianek autobiograficznych w *Chronicon universale* z wyjątkiem jednej, w której podaje się 1099 r. jako datę powstania utworu. Oprócz tej, znana jest jeszcze data jego śmierci, którą podają nekrologi michelsberskie: 17 I 1103 r. (MGH Necrol. I, s. 340. J a f f é, *Monumenta Bambergensia*, Bd. V, Berolini 1869, s. 554). Można z pewnym prawdopodobieństwem wnioskować o bawarskim pochodzeniu Frutolfa z uwagi na górnoniemiecki sposób pisania nazw własnych w języku łacińskim. Nie wiadomo, w jakim opactwie otrzymał Frutolf tak solidne wykształcenie w zakresie przedmiotów niższego kursu. Ponieważ w dostępnych źródłach ani w literaturze przedmiotu autorka nie znalazła niezbędnych informacji wysuwa jako hipotetyczne trzy możliwości rozwiązania tej kwestii. Należy wziąć pod uwagę następujące środowiska klasztorne, w których Frutolf mógł zdobyć podstawowe wykształcenie: szkoła katedralna w Bambergu, która w drugiej połowie XI w. przeżywała swój rozkwit pod kierownictwem Meinharda, autora listów wzorowanych na Cyceronie i Kwintylianie, szkoła klasztorna św. Emmerama w Ratyzbonie, znajdująca się być może najbliżej miejsca zamieszkania Frutolfa, oraz szkoła klasztorna w Reichenau, z której on mógł wynieść najwięcej korzyści naukowych dla jego przyszłych zainteresowań muzyczno-komputystycznych. O kontakcie z Reichenau świadczą kopie pism uczonych z tego opactwa: B e r n a *(Musica Bernonis)* i H e r m a n n a d e r L a h m e *(Computus Hermanni et mensura astrolabii)*, które zgodnie z katalogiem Burcharda miał sam napisać: "Subnotatos libros pie memorie Frutolfus, cenobii huius prior, huic loco contulit, quos manu sua omnes ipse scripsit". Po przybyciu do Michelsberga Frutolf odgrywał w nim dużą rolę w latach 1090-1099, będąc nauczycielem w klasztornej szkole i bibliotekarzem. Stał także na czele michelsberskiego skryptorium, w którym pod jego kierunkiem zespół skrybów kopiował rękopisy różnych autorów, a także on sam tworzył własne prace z zakresu teorii muzyki *(Breviarium de musica* i *Tonarius)* i dziejopisarstwa powszechnego *(Liber cronicorum)*. Ostatni utwór był kontynuowany do 1125 r. przez Ekkeharda, opata z Aury, który sobie przypisał autorstwo całej *Kroniki*, skazując w ten sposób swego poprzednika niejako na "damnatio memoriae". Dopiero H. Bresslau

sja ta stała się podstawą dla relacji o Aleksandrze zamieszczonej w *Chronica sive historia de duabus civitatibus* Ottona z Freising[61], w *Pantheonie* Godfryda z Viterbo[62], w *Alexandreis* Urlicha z Eschenbach[63] i w *Weltchronik* Jansena Enikela[64]. Recepcja tej wersji biografii Aleksandra następowała więc nie tylko w utworach pisanych po łacinie, lecz też w poematach pisanych w języku staroniemieckim. Miarą jej popularności w średniowieczu jest znaczna liczba (ponad 30) zachowanych do chwili obecnej rękopisów w całej

---

pod koniec XIX w., porównawszy ze sobą wszystkie rękopisy *Kroniki*, wykazał, że autorem najstarszej redakcji tekstu był Frutolf, cytowany na trzeciej liście Katalogu Burcharda jako autor *Liber cronicorum*". Edycja pism F r u t o l f a: *Breviarium de musica* (ed. C. V i v e l l, [w:] *Sitzungsberichte der Akademie den Wissenschaften*, Wien phil. hist. Kl. 188, Wien 1919, 2. *Abhandlungen*, s. 26-113. "Tonarius": tamże, s. 113-183. *Chronica*, [w:] *Frutolfi et Ekkehardi Chronica necnon Anonymi Chronica imperatorum*, ediderunt F. J. S c h m a l e et I. S c h m a l e-O t t, Darmstadt 1972, s. 1--121; *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters XV*; por. *Frutolfus*, [w:] E k k e h a r d i *Chronicon universale ad a. 1099*, ed. G. W a i t z, MGH SS VI, s. 33-220. Por. także PL Migne 154, 459-1060. Do najważniejszych prac o Frutolfie należą: H. B r e s s l a u, *Die Chroniken des Frutolf von Bamberg und des Ekkehards von Aura*, Bamberger Studien II. "Neues Archiv" 1896, 21, s. 197-234; A. D. v o n d e n B r i n c k e n, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Düsseldorf 1957, s. 187-193; M a n i t i u s, *op. cit.*, Bd. III, s. 350-361; O. M e y e r, *Weltchronistik und Compotus in hochmittelarterlichen Bamberg*, "Jahrbuch für fränkische Landesgeschichte" 1959, 19, s. 241-260, o Frutolfie s. 246; M u l d e r-B a k k e r, *op. cit.* s. 35-73; E. P l o o s, *Bamberg und die deutsche Literatur des 11. und 12. Jahrhunderts*, "Jahrbuch für fränkische Landesgeschichte" 1959, 19, s. 275-302, szczególnie s. 285 i nn.; F. J. S c h m a l e, *Zur Abfassungszeit von Frutolfs Weltchronik*, "Berichte des historischen Vereins für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg" 1966, 102, s. 81-87; F. J. S c h m a l e, *Überlieferungskritik und Editionsprizipien der Chronik Ekkehards von Aura*, DA 1971, 27, s. 110-135. I. S c h m a l e-O t t, *Frutolf von Michelsberg*, [w:] *Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte*, bearbeitet von K. B o s l, G. F r a n z, H. H. H o f m a n, München 1973, Bd. I, s. 832-833; W. W a t t e n b a c h, R. H o l t z m a n n, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, Neuausgabe besorgt von F. J. S c h m a l e, T. 1, Weimar 1967, s. 491-506, T. 3, Darmstadt 1971, s. 149^{+}-151^{+}, 89^{+}, 144^{+}.

[61] O t t o n i s e p i s c o p i F r i s i n g e n s i s *Chronica sive historia de duabus civitatibus*. Editionis quam paraverat A d o l f u s H o f m e i s t e r textum denuo imprimendum curavit W a l t e r L a m m e r s, Darmstadt 1980.

[62] G o t i f r e d i V i t e r b e n s i s *Pantheon*, ed. G. W a i t z MGH SS XXII, s. 107-307.

[63] H. P a u l [Hrsg.] *Ulrich von Eschenbach und seine Alexandreis*, Berlin 1914.

[64] P. S t r a u c h [Hrsg.], *Jansens Enikels Weltchronik*, MGH Deutsche Chroniken III, 1, Hannover 1891.

Europie krążących od XII do XVII w., niezależnie od tekstu samej *Kroniki świata*[65]. Bowiem Ekkehard z Aury[66], kontynuator dzieła Frutolfa od 1099 r., wyodrębnił z tekstu *Chronicon universale* historyczne traktaty, stanowiące partie dygresyjne i opatrzył je tytułami[67]. *Excerptum de vita Alexandri Magni* popularne w całej Europie nie ominęło ziem polskich. Dowodem jest istnienie tej bio-

---

[65] Por. M a n i t i u s, *op. cit.*, Bd. III, s. 352; Z a w a d z k i, *op. cit.*, s. 70.

[66] W Nekrologu michelsberskim znajdujemy następującą notę o śmierci Ekkeharda, mnicha z Tagernsee, opata w Aura: "Ex Necrologio S. Michaelis Posteriore: 1125 10 Kal. Mart. Eggehardus abbas S. Laurentii Uraugiae" [por. MGH Necr. III 140]. Jako autor Kroniki wymieniony jest Ekkehard w *Anonymus Mellicensis*, którego autorstwo przypisuje się obecnie Wolfgerowi z Prüffening, autorowi *Vita Ottonis*: "Ekkehardus abbas vir admodum doctus et religiosus extitit, qui et suam nichilominus cronicam scripsit" (cyt. za M a n i t i u s e m, *op. cit.*, Bd. III, s. 357). Autor *Anonymus* znał także *Kronikę* Frutolfa, o czym świadczy następująca wzmianka: "Fruotolfus abbas cum in aliis artibus tum in musica acutissimus fuit qui etiam alia cronicam scripsit" (tamże). Użycie określenia "abbas" w stosunku do Frutolfa jest błędne, na co zwrócił uwagę M. Manitius, bowiem kronikarz ten nie pełnił funkcji opata w michelsberskim klasztorze. Z powyższego wynika, że Wolfger z Prüffening, żyjący w XII w., znając tekst *Kroniki* Frutolfa nie potrafił, być może, już wtedy rozstrzygnąć na czym polegała kontynuacja Frutolfowej *Kroniki* przez Ekkeharda. W literaturze naukowej przedmiotu najczęściej twórczość Ekkeharda omawia się wspólnie z Frutolfem. Z najważniejszych prac poświęconych Ekkehardowi należy wymienić: G. B u c c h o l z, *Ekkehard von Aura*, Lipsiae 1888; W. K o s c h, *Deutsches Literatur-Lexikon*, Bd. I, Bern 1949, s. 430 (za autora *Weltchronik* uważa się tylko Ekkeharda); I. S c h m a l e-O t t, *Ekkehard von Aura*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters*, Verfasserlexikon, Bd. V, Nachträge, von K. L a n g o s c h, Berlin 1955, s. 185-191; t e j ż e, *Die Rezension C der Weltchronik Ekkehards*, DA 1956, 12, s. 363-387; t e j ż e, *Untersuchungen zu Ekkehard von Aura und zur Kaiserchronik*, "Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte" 1971, 34, s. 403-461.

[67] Te wyciągi, czyli epitomy z *Chronicon universale* sporządził Ekkehard z tych części *Kroniki*, które w najstarszej wersji tekstu zaopatrzone były w osobne tytuły, co znajduje poświadczenie w wydaniu G. Waitza w następujących dygresjach: *Excerptum de vita Alexandri Magni* (s. 62-75); *De origine Francorum* (s. 115-119); *Hystoria Gothorum* (s. 119-121); *De Amazonibus* (s. 121); *De origine Hunorum* (s. 123-124); *Hystoria Longobardorum* (s. 141-150), *Descriptio actuum Caroli Magni* (s. 161-165) i *De origine Saxonum* (s. 176-183). Te epitomy weszły w skład red. Ekk III, stanowiącej opracowanie *Chronicon universale* Frutolfa w pięciu księgach, o czym mówi sam autor w Prologu: "Igitur ob fastidii remedium 5 libellos opus ipsum distinguitur. Primus conditione urbis Romae, secundus Christi nativitate, tercius imperio Karoli, quartus illius qui adhuc superest et quintus Heinricus imperator appellatus est terminatur". Zdaniem autorki artykułu sporządzenie epitomowanej wersji *Chronicon universale* było pozytywnym "aktem", jaki Ekkehard zastosował w stosunku do dzieła Frutolfa. Dzięki temu interesująca nas tutaj biografia Aleksandra Wielkiego mogła dotrzeć do Polski.

grafii pióra Frutolfa w *Kodeksie Eugeniuszowskim*[68], zawierającym nadto tekst *Kroniki polskiej* Mistrza Wincentego[69]. Tak więc tekst niemieckiego kronikarza był znany na ziemiach polskich w drugiej połowie XIII w. Recepcji tej wersji biografii w polskiej tradycji rękopiśmiennej dowodzi istnienie rękopisów z *Excerptum* w Polsce w XIV w. *(Kodeks Zamojskich)*[70] i w XV w. (PAN w Gdańsku)[71].

[68] Tzw. *Kodeks Eugeniuszowski* znajduje się w Wiedniu Österreichische National Bibliothek, sygn. 480 (Eugen. fol. 12). Przynajmniej do połowy XV w. był przechowywany w Polsce, a przed rokiem 1715 przekazany został przez Leibnitza ks. Eugeniuszowi Sabaudzkiemu. Następnie koleją losu wraz z biblioteką księcia został włączony do Cesarskiej Biblioteki Nadwornej. Pierwszego opisu *Kodeksu* dokonał A. P r z e ź d z i e c k i, *Magistri Vincentii, Episcopi Cracoviensis Chronica Polonorum sive Originale regum et Principum Poloniae, quae e codice vetustissimo Eugeniano Bibliothecae Caesareae Vindobonensis, accuratissime rescripta praevia de ipso codice dissertatione*, Cracoviae 1862, s. 4--16. Obecnie ponownego opisu *Kodeksu* dokonał M. P l e z i a, Zawartość *Kodeksu* tzw. Eugeniuszowskiego Kroniki Mistrza Wincentego, [w:] *Cultus et Cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 435-443. Zawartość *Kodeksu Eugeniuszowskiego* cytowana jest według M. P l e z i: Cz. I l. kk.1^{r}-13^{r} *Żywot Aleksandra W.*, pióra Frutolfa z Michelsbergu. *Incipit vita Alexandri regis scripta per manus Nicolay de* [reszty brak]. *Inc. Alexander magnus Philippi ut putabatur; expl. prede emulcione consumpserunt*. Por. także M. P l e z i a, *Tradycja rękopiśmienna Kroniki Kadłubka*, [w:] *Ars historica, Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Seria Historia, nr 71, Poznań 1976, s. 377-381; J. W i e s i o ł o w s k i, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV-XV wieku*, Wrocław 1967, s. 59; D ą b r o w s k i, *op. cit.*, s. 82; W. G a w ł o w s k a, *L'"Excerptum de vita Alexandri Magni" de Frutolf de Michelsberg dans le Code d'Eugene à Vienne, 18. Internationale Eirene-Konferenz*, Resümees, Budapest, s. 45.

[69] W Kodeksie Eugeniuszowskim *Kronika* Mistrza Wincentego znajduje się na kk. 187^{r}-227^{v}, K. 227^{v} *Finit cronica sive originale regum et principum Polonie, edita per magistrum Vincencium Cracoviensem episcopum, scripta per manum Nicolai Poznaniensis canonici et plebani de Sydco*. Por. P l e z i a, *Zawartość kodeksu*, s. 441.

[70] Kodeks z byłej Biblioteki Ordynacji Zamojskich znany jest przede wszystkim z najstarszego tekstu *Kroniki* Galla-Anonima. Przypuszczalnie w końcu XIV w. w Krakowie przepisany został w całości przez jednego kopistę. Podobnie jak w *Kodeksie Eugeniuszowskim* biografia Aleksandra znajduje się tutaj na początku i zawiera kk. 1-20. Z porównania tekstu Rękopisu z przekazem Frutolfa wynikają m. in. następujące wnioski. W samym układzie graficznym zachowane akapity nie zawsze są zgodne z tekstem *Excerptum de vita Alexandri Magni*. Nowością jest wprowadzenie przez kopistę tytułów poszczególnych fragmentów, być może, wzorem *Historia de proeliis* J^{1}. Jest to mniej poprawna kopia Frutolfa niż *Rękopis Eugeniuszowski*. Tekst zawiera dużo abrewiacji i jest trudny w odczytaniu. *Kodeks Zamojskich* znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie (BN BOZ Cim. 28). Na temat jego dziejów zob. J. H o r o d y s k i, *Zarys dziejów Biblioteki Ordynacji Zamojskich. Studia nad książką poświęcone pamięci K. Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 295-341. Por. także W. G a w ł o w s k a, *"L'Excerptum de vita Alexandri Magni" de Frutolf de Michelsberg dans la collection de la Bibliothèque Nationale à Varsovie*, 17. Internationale Eirene-Konferenz, Resümees, Berlin 1986, s. 68.

[71] Bibl. PAN Mar. F. 196. Jest to piętnastowieczny rękopis z byłej biblioteki Kościoła NMP w Gdańsku. Por. Z a w a d z k i, *op. cit.*, s. 75.

Dzięki szerszym kontaktom dworu polskiego i wzajemnym powiązaniom klasztorów benedyktyńskich oraz dzięki związkom kulturalnym ze szkołą katedralną istniała łączność Polski z Bambergiem od X do XIII w.[72] Wobec powyższego wydaje się słuszny pogląd, że *Excerptum de de vita Alexandri Magni* Frutolfa z Michelsbergu, a nie utwór *Res gestae Alexandri Macedonis* pióra Juliusza Waleriusza Polemiusa, było pierwszym utworem traktującym o Aleksandrze, jaki z Niemiec dotarł do Polski w XIII w.[73]

Drugą późniejszą redakcję tekstu Leona z Neapolu zawiera tzw. *Rękopis L* z XIII w., który przechowywany jest obecnie w Londynie[74]. Za bliski wersji Leona tekst przyjmuje się także krótką biografię Aleksandra, wypełniającą rozdział, w niemieckim zbiorze, pt. *Grosser Seelentrost* z XIV w.[75]

Z zaginionej wersji utworu Leona powstałej, być może, w tym samym czasie, co redakcja bamberska, czyli z ok. 1000 r., pochodzi anonimowa powieść pt. *Historia de proeliis*, zachowana w trzech kolejno interpolowanych formach: J^1 datowana przypuszczalnie na lata 1050-1100, J^2 na okres ok. 1150 r., a J^3 powstała przed 1236 r.[76]

---

[72] Na uwagę zasługują tutaj następujące prace: A. G i e y s z t o r, *Bamberg i Polska w XI i XII wieku*, "Studia Źródłoznawcze" 1971, XV, s. 71-83; B. K ü r b i s ó w n a, *Najstarsze dokumenty opactwa benedyktyńskiego w Mogilnie (X-XII)*, "Studia Źródłoznawcze" 1968, XIII, s. 27-61; t e j ż e, *Studia nad Kodeksem Matyldy. I Sekwencja "Ad celebres rex celica"*, "Studia Źródłoznawcze" 1983, XXVII, s. 99-112; t e j ż e, *Studia nad Kodeksem Matyldy. II jeszcze o losach rękopisów i miniatury*, "Studia Źródłoznawcze" 1987, XXX, s. 99-119, Aneks R. W a l c z a k, *Panowie Raczyńscy a Kodeks Matyldy dla Mieszka II. Garść dalszych szczegółów oraz dygresji*, tamże, s. 119-123; t e j ż e, *Studia nad Kodeksem Matyldy. III List Księżny Matyldy do Mieszka II*, tamże, s. 125-149; t e j ż e, *Studia nad Kodeksem Matyldy (Studies on the Code of Mathilda)*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Wydział Nauk o Sztuce, Sprawozdanie nr 102 za 1984 r., Poznań 1986, s. 72-76, Por. także *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław 1962, s. 346-347; s. v. Jakub ze Skaryszowa zw. Weksą; A. V e t u l a n i *Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich*, Warszawa 1970, s. 25-26, 152-153.

[73] Por. Z a w a d z k i, *op. cit.*, s. 73; S e c o m s k a, *op. cit.*, s. 225.

[74] Lambeth Palace, Ms. 342. Edycja: R o s s, *A new manuskrypt*; por. t e g o ż, *Alexander historiatus*, s. 50.

[75] Edycja tekstu: M. S c h m i d t, *Der Grosse Seelenstrost. Ein niederdeutsches Erbaungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts*, Köln und Graz 1959 (Niederdeutsche Studien 5). Por. R o s s, *op. cit.*, s. 47-48; P f i s t e r, *Der Alexanderroman des Leo*, s. 29-32.

[76] Edycja tekstu *Historia de proeliis* J^1: O. Z i n g e r l e, *Die Quellen zum Alexander des Rudolf von Ems*, [w:] *Germanistische Abhandlungen* 4,

Recepcję dzieła Leona ukazuje najlepiej poniższy schemat:

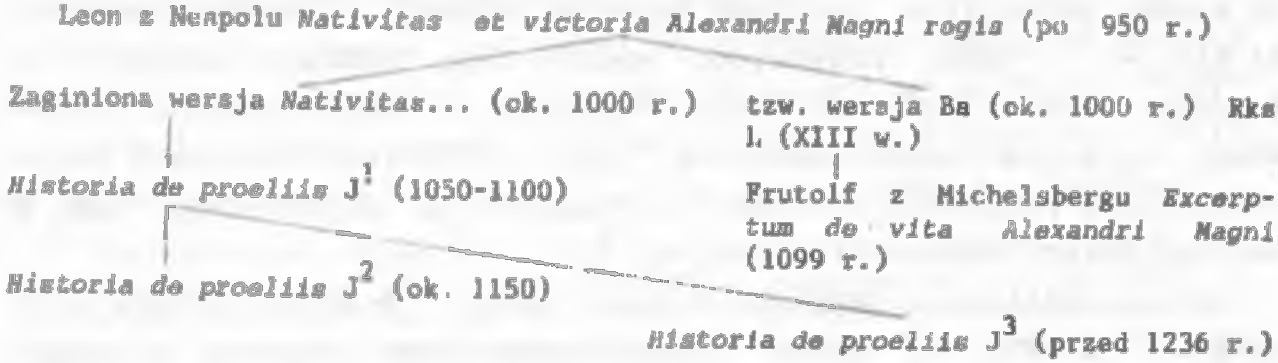

W porównaniu z dziełem Leona *Historia de proeliis* J^1 pisana jest bardziej poprawnym stylem i zawiera obszerniejszy materiał źródłowy, poszerzony o interpolacje z następujących utworów: Józefa Flawiusza, Hieronima, Pawła Orozjusza, Solina, Izydora z Sewilli oraz tzw. *Liber monstrorum*[77] i *Collatio Alexandri Magni cum Dindimo*[78].

Breslau 1885, s. 129-265; A. H i l k a, *Historia Alexandri Magni. (Historia de proeliis* J^1), Meisenheim am Glan 1979, Beiträge zur Klassischen Philologie H. 107. Edycja tekstu J^2: A. H i l k a, *Die altfranzösische Prosa-Alexanderroman nach der Berliner Bilderhandschrift nebst dem lateinischen Original der "Historia de proeliis"* (Rezension J^2), Halle 1920; t e g o ż, *Historia Alexandri Magni (Historia de proeliis)* Rezension J^2 (Orosius Rezension), Meisenheim am Glan 1976, "Beiträge zur Klassischen Philologie", H. 79. Edycja tekstu J^3; W. K i r s c h, *Quilichinus de Spoleto, Historia Alexandri Magni nebst dem Text der Zwickauer Handschrift der Historia de proeliis Alexandri Magni*, Rezension J^3, Zhiva Antika 4, Skopje 1971; K. S t e f f e n s, *Die Historia de proeliis Alexandri Magni*, Rezension J^3, Meisenheim am Glan 1976; "Beiträge zur Klassischen Philologie", H. 73; por. także H. J. B e r g m e i s t e r, *Die Historia de proeliis Alexandri Magni (Der lateinische Alexanderroman des Mittelalters). Synoptische Edition der Rezensionen des Leo Archipresbyter und der interpolierten Fassungen* J^2, J^2, J^3 (Buch I und II), Meisenheim am Glan 1975, "Beiträge zur Klassischen Philologie", H. 65.

[77] Edycja tekstu: *Liber monstrorum*, [w:] F. P f i s t e r, *Kleine Schriften zum Alexanderroman*, Meisenheim am Glan 1976, s. 380-393. "Beiträge zur Klassischen Philologie", H. 61.

[78] *Collatio Alexandri Magni cum Dindimo* pochodzi z czasów późnoantycznych i pierwotnie było spisane w języku greckim. Pierwsza wersja tzw. *Collatio I* występuje często w rękopisach razem z *Epitomą* tekstu Juliusza Waleriusza i *Epistola Alexandri ad Aristotelem*. Edycja red. I: w: *Iulius Valerius Polemius*, ed. K. K u b l e r, *op. cit.*, s. 169-189. *Collatio II* pojawia się jako interpolacja w tekście *Nativitas et victoria Alexandri Magni regis* w tzw. *Kodeksie Bamberskim*. Znajduje się obecnie w Bambergu, *loc. cit.*, f. 219^v-235^v razem z *Commonitorium Palladii* i *Epistola*. Edycja red. II, w: *Kleine Texte zum Alexanderroman*, ed. F. P f i s t e r, Heidelberg 1910, s. 10-20. *Collatio III* występuje w rękopisach *Historia de proeliis*. Edycja red. III: H. J. B e r g m e i s t e r, F. G r o s s m a n n, *Historia Alexandri Magni Rez.* J^2, Meisenheim am Glan 1976-1977, s. 72-110. Listę rękopisów *Collatio*

Najwcześniejszymi rękopisami *Historia de proeliis* J[1] są manuskrypty w Grazu[79] i w Innsbrucku[80]. Z najważniejszych piętnastowiecznych rękopisów odnajdujemy dwa w Bambergu[81] i tyleż samo w Monachium[82]. Sądzimy, że właśnie proweniencja tych rękopisów zdaje się w przybliżeniu wyjaśniać kwestię autorstwa tej anonimowej powieści. Zwracając w tym miejscu uwagę na kategorie językowe powiemy, że język, którym posługiwali się kronikarze niemieccy wczesnego średniowiecza, stanowi zazwyczaj świadectwo większej staranności autorów, gdy idzie o przestrzeganie dawnych zasad gramatycznych, niż we Włoszech i Francji. Można to tłumaczyć istnieniem znacznych interferencji językowych między językiem niemieckim a językiem łacińskim. Kronikarze niemieccy zdobywali znajomość łaciny w klasztornych szkołach benedyktynów, legitymujących się bogatą tradycją od VII w. Do najstarszych klasztorów, na niemieckim obszarze językowym istniejących, należą: Fulda[83], Sankt Gallen[84]

---

opublikował D. J. A. R o s s, *A check-list of manuscripts of three Alexandertexts*, "Scriptorium" 1956, X, s. 127-132; por. także C a r y, *op. cit.*, s. 13-14; R o s s, *Alexander historiatus*, s. 30-33; S e c o m s k a, *op. cit.*, s. 62-63.

79 Graz, Universitätsbibliothek, Ms. 1520 fol. 1^{r}-49^{v} z XII w. cyt. za B e r g m e i s t e r e m, *op. cit.*, s. XIII b.

80 Innsbruck, Universitätsbibliothek, cos. Oenipontanus 525, fol. 1^{r}-65^{v} z XII w., cyt. za B e r g m e i s t e r e m, tamże.

81 Bamberg, Staatsbibliothek, Ms. 85 (M II.8) z XV w. (Bg^{1}) i Bg^{2}, *loco cit.* Ms 85a (N I5) cyt. za H i l k ą, *Historia Alexandri Magni*, s. VII.

82 München, Staatsbibliothek, Ms. lat. 7843, fol. 127^{r}-195^{r} z XV w. i Ms. 12260, Bl. 160^{r}-165^{r} też z XV w., cyt. za H i l k ą, tamże.

83 Opactwo w Fuldzie założył w 744 r. Sturm, uczeń Bonifacego z Wessexu przywódcy anglosaskich zakonników, zwanego "apostołem" Niemiec. Była tutaj słynna szkoła klasztorna ze skryptorium i bogatą biblioteką. Znanym uczonym działającym w Fuldzie był Hrabanus Maurus (780-856), zwany "praeceptor Germaniae", autor m. in. *De rerum naturis*. Por. K. L ü b e c k, *Fuldaer Studien*, Fulda t. 1-12, 1949-1950; E. E. S t e n g e l, *Zur Frühgeschichte der Reichsabtei Fulda*, DA, 1952, 9, s. 513-534; F. E c k h a r d, *Die Anfänge der Geschichtsschreibung im Kloster Fulda*, Münster 1979.

84 Klasztor Sankt Gallen został założony w 624 r. przez Gallusa, ucznia św. Kolumbana, irlandzkiego zakonnika, twórcy monastycyzmu kolumbańskiego. Istniała tutaj szkoła ukierunkowana zwłaszcza na śpiew chóralny oraz bogata biblioteka. Zasłynęli tu kompozytorzy i autorzy muzycznych traktatów, jak Notker Balbulus (zm. 912) i Tutilon (zm. 913). W Sankt Gallen rozwijała się także twórczość poetycka i kronikarska uprawiana przez Ekkeharta I, Ekkeharta II, Ekkeharta III i Ekkeharta IV. O kulturze intelektualnej tego ważnego ośrodka monastycznego zob. m. in.: W. B e r s c h i n, *Eremus und Insula. St. Gallen und die Reichenau im Mittelalter - Modell einer lateinischen Literaturlandschaft*, Wiesbaden 1987 (książka była dla autorki niedostępna). Ze starszej literatury należy odnotować: A. S c h ü b i g e r, *Die Sängerschule St. Gallen vom achten bis zwölften Jahrhundert. Ein Beitrag zur Gesangeschichte des Mittelalters*, Einsiedeln 1858; F. X. W e t z e l, Das gol-

czy Reichenau[85]. Warto na tym miejscu przypomnieć, że w drugiej połowie XI w. dużą rolę w kultywowaniu tradycji antycznych odgrywało środowisko bamberskie ze szkołą katedralną[86] i przyklasztorną szkołą św. Michała na Górze[87]. Zwłaszcza w klasztorze michelsberskim rozwinął się nurt świecki historiografii powszechnej, której najwybitniejszym przedstawicielem był, jak wiadomo, Frutolf.

---

dene Zeitalter des Klosters St. Gallen. Ein Kulturbild, Ravensburg 1900; J. M. C l a r k, *The abbey of. St. Gall as a centre of litteratur and art*, Cambridge 1926.

85 Reichenau, opactwo benedyktyńskie założone w 724 r. przez mnicha Pirmina z południowej Galii na wyspie Jeziora Bodeńskiego w pobliżu Sankt Gallen, słynęło w IX w. za opata Walafrida Strabona z bardzo ożywionej działalności naukowej. W pierwszej połowie XI w. podjęto się tutaj spisania historii powszechnej, bowiem za panowania cesarzy saskich, prowadzących "otwartą" politykę w kontaktach z Włochami i Bizancjum, zrodziła się właśnie potrzeba większych dzieł historycznych. Pierwszą kroniką uniwersalną, napisaną przez nieznanego mnicha z Reichenau ok. 1040 r., była szwabska *Kronika świata* ukazująca dzieje od narodzenia Chrystusa. Kronika nie zachowała się w oryginalnej formie. Najcenniejszym jej opracowaniem jest *Chronicon*, które przygotował Herrann der Lahme z Reichenau, znany również jako Hermann von Reichenau. W klasztorze rozwijała się także twórczość muzyczna i teologiczno-liturgiczna, a jej przedstawicielem był Bern, opat klasztoru w latach 1002-1048. Wydaje się możliwy kontakt Frutolfa z klasztorem w Reichenau, w którym mógł on zdobyć wszechstronne wykształcenie ukierunkowane w studiach chronologicznych i muzycznych. Por. przyp. 60. Najnowsze opracowanie działalności naukowej w klasztorze Reichenau dał W. Berschin, cf. przyp. 84; por. nadto *Die Abtei Reichenau. Neue Beiträge zur Geschichte und Kultur des Inselkloster*, hrsh. von H. M a u r e r, Sigmaringen 1974; *Die Kultur der Abtei Reichenau*, vol. I i 2, hrsg. von. K. B e y e r l e, München 1925; A. B o r s t, *Ein Forschungsbericht Hermanns des Lahmen*, 1984, DA 40, s. 379-478; P. J. S c h m a l e, *Zu den Briefen Bernos von Reichenau*, ZKG 1957, 68, s. 67-95; W. G a w ł o w s k a, *Opactwo Reichenau słynnym ośrodkiem artes liberales w XI wieku*, Acta Univ. Lodz. (w druku).

86 W Bambergu za panowania cesarzy salickich w XI w. istniała przykatedralna szkoła kształcąca przyszłych urzędników kancelarii państwa. W niej znajdowała się biblioteka z dużym księgozbiorem dzieł antycznych. Na gruncie literatury polskiej szerzej tę kwestię omówił K. L i m a n, *Studia historyczno-literackie nad żywotami biskupa Ottona z Bambergu*. 1. *Vita Prieflingensis*, Poznań 1966, rozdz. I; por. F. J. S c h m a l e, *Die Bamberger Domschule und das Kloster Michelsberg*, [w:] *Handbuch der bayerischen Geschichte*, hrsg. von H. S. S p i n d l e r, Bd. 3, 1, München 1971, s. 127-141; W. G a w ł o w s k a, *Quae artis liberalis disciplinae undecimo aetate ineunte Bambergae creverint*, "Vox Latina" 1988, t. 25, fasc. 97, p. 359-361.

87 W literaturze naukowej klasztor znany jest jako "Michelsberg". Został on założony w 1015 r., a sześć lat później odbyła się konsekracja kościoła pod wezwaniem św. Michała Archanioła i św. Benedykta. W uroczystości tej wzięli udział liczni dostojnicy duchowni i świeccy z całego świata. Jak ostatnio sugerowała B. K ü r b i s (*Studia nad Kodeksem Matyldy*, s. 99 112, cf. przyp. 74) wśród zaproszonych gości był także książę polski Mieszko II wraz ze swą żoną Rychezą, córką Ezzona i wnuczką Ottona. Na temat klasztoru św. Michała por. A. L a h n e r, *Die ehemalige Benediktiner-Abtei Michelsberg zu Bam-*

W Bambergu odczuwano żywo przebieg wydarzeń historycznych, bo miasto to związane bardzo z panującym władcą (było jego siedzibą), uczestniczyło niejako w całej ówczesnej historii. Może właśnie dlatego w tym środowisku zaczęto uprawiać intensywne studia nad chronologią i interesować się historią powszechną, w której postać Aleksandra Wielkiego odgrywała dużą rolę. Biorąc więc pod uwagę najdawniejszą proweniencję rękopisów *Historia de proeliis* J^1 byłabym skłonna przyjąć, że na terenie Niemiec, a być może właśnie w środowisku bamberskim, zaistniały sprzyjające warunki do powstania nowej wersji powieści o Aleksandrze. Oczywiście tezy tutaj głoszone są z istoty rzeczy hipotetyczne i wymagają dalszych badań, autorka pragnie taką roboczą hipotezę zasygnalizować.

Anonimowy autor *Historia de proeliis* J^1 miał najprawdopodobniej pod ręką rękopis podobny do tekstu Leona i wykorzystał go w nowej wersji powieści[88]. To opracowanie zostało w ciągu najbliższych dwóch stuleci na nowo przerobione przez dwóch także anonimowych autorów i w literaturze naukowej przedmiotu określamy je jako *Historia de proeliis* J^2 i J^3. Druga wersja powieści jest pod względem literackim i wierności historycznej jej najlepszym interpolowanym opracowaniem[89]. Różni się głównie od poprzedniej w trzech aspektach: posiada zmienioną kolejność następujących po sobie rozdziałów, zawiera pewne dodatkowe informacje i odmienne relacje lokalne. Ze względu na duże wykorzystanie dzieła Orozjusza nazwano ją *Orosius Recension*[90]. Innym jeszcze źródłem jest tekst rzymskiego pisarza z czasów panowania Tyberiusza, Waleriusza Maksyma[91].

---

berg, Bamberg 1889; H. B l o c h, *Die Urkunden Kaiser Heinrichs II. für Kloster Michelsberg zu Bamberg*, 1894, NA 19, s. 603-663; W. B r a n d m ü l l e r, *Studien zur Frühgeschichte der Abtei Michelsberg. Mit Abdruck der Kalendäre aus den Mss. Bamberg Lit. 1 und Karlsruhe 300*, "Bericht Historischen Vereins zu Bamberg" 1964, 100, s. 95-115; K. D e n g l e r-S c h r e i b e r, *Scriptorium und Bibliothek des Klosters Michelsberg in Bamberg*, Graz 1979; R. B r a u n, *Das Benediktinerkloster Michelsberg 1015-1525. Eine Untersuchungen zur Gründung, Rechtsstellung und Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 1, Kulmbaen 1978.

[88] Por. K i r s c h, *op. cit.*, s. XLI.

[89] Tamże.

[90] A. A u s f e l d, *Die Orosiusrezension der Historia de proeliis und Babiloths Alexanderchronik*, Festschrift der bädischen Gymnasien, Karlsruhe 1886, s. 98.

[91] V a l e r i u s M a x i m u s, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, rec. K. K e m p f, Lipsiae 1888.

Niezależnie od wersji J^2 między początkiem XII w. a 1236 r. powstała interpolowana powieść[92] J^3. *Historia de proeliis* J^3 różni się od J^1 w następujących fragmentach:

1) przygotowanie Aleksandra do zdobycia Tyru, rozdz. 26;

2) epizod z Meleagrem i zdobycie Tyru, rozdz. 27;

3) w jaki sposób Aleksander wszedł na tron Dariusza, rozdz. 74;

4) w jaki sposób Aleksander zabił bazyliszka, rozdz. 105;

5) wzniesienie marmurowych pomników, rozdz. 106;

6) zamknięcie dwudziestu dwóch ludów, wśród nich Goga i Magoga rozdz. 113;

7) zbudowanie złotego tronu w Babilonie, założenie diademu na głowę; inskrypcja wyryta na tronie o prowincjach podległych Aleksandrowi, składająca się z 19 heksametrów, rozdz. 123;

8) rozmowa Aleksandra z umierającym Dariuszem, rozdz. 73;

9) w jaki sposób Aleksandrowi doniesiono o nowym przygotowaniu wojsk przez Porusa przeciw niemu, rozdz. 85.

Najwcześniejszą przeróbką *Historia de proeliis* J^3 był poemat włoskiego pisarza Quilichinusa ze Spoleto, pt. *Historia Alexandri Magni*[93]. Jest to historyczny epos pisany dystychem elegijnym, liczący 3914 wierszy. Drugą wersją J^3 były prozaiczne utwory, pisane również w języku włoskim[94]. Trzecią grupę stanowią wersje słowiańskie i wschodnioeuropejskie, bowiem w późnym średniowieczu a także aż do XVIII w. *Historia de proeliis* J^3 była bardzo popularna na Wschodzie Europy. Wiąże się to niewątpliwie z późniejszym przenikaniem z Włoch odrodzeniowych nurtów oraz z przepływem nowej wiedzy historycznej do krajów leżących na Wschodzie Europy. Ta grupa powieści o Aleksandrze pisana jest w językach narodowych: czeskim, węgierskim, ruskim i polskim. Są to więc w przeważającej części mniej lub bardziej wierne przekłady *Historia de proeliis* J^3. Na gruncie literatury czeskiej jest to przekład

---

92 K i r s c h, *op. cit.*, s. XL; por. F. P f i s t e r, *Die Historia de proeliis und das Alexanderepos des Quilichinus*, "Hünchener Museum" 1912, 1, s. 249-285.

93 Edycja tekstu: K i r s c h, *op. cit.*

94 Jako przykład mogą posłużyć następujące utwory: *Włoska Proza Alexander I; Alexander II - Riccardiana Alexander; Alexander II - Strozzi Alexander; Alexander IV - Venice Alexander; Alexander V - Libro del Nascimento i Alexandreida in Rima*. Por. R o s s, *op. cit.*, s. 62-63 (tamże bibliografia); J. S t o r o s t, *Studien zur Alexandersage in der älteren Italienischen Literatur. Untersuchungen und Texte*, Halle 1935.

prozą dokonany w 1433 r. pt. *Kronika o Aleksandru Velikem*[95]. Istnieje także skrócona wersja J^3, tzw. *Epitome* z 1469 r.[96] W języku węgierskim istnieje przekład Janosa Hallera z 1695 r. pt. *Istoria albo Potrójna Historia* oparty na drukowanej edycji J^3 z 1494 r. w Strasburgu[97]. Ze względów merytorycznych recepcja tej powieści w literaturze staroruskiej wykracza poza zakres tej pracy i zasługuje na osobną publikację.

Recepcję *Historia de proeliis* J^3 w polskiej literaturze dostrzegamy na początku XVI w. Spuścizna rękopiśmienna z interpolowaną wersją tekstu Leona reprezentowana jest w naszych zbiorach przez trzynaście rękopisów, które pochodzą lub pochodziły z XV w.[98]

Ruch przekładowy w Polsce rozpoczął się około połowy XV wieku i wtedy to tłumaczono na język polski utwory łacińskie i greckie, dobierane pod pewnym kątem. Głównym kryterium kwalifikującym była pożyteczność utworu z punktu widzenia ideowego, przede wszystkim etyczno-moralnego[99]. Utwory te, skierowane do szerszego kręgu odbiorców, miały na celu wychowywanie, pouczanie, przestrzeganie i napominanie. Takie było przynajmniej życzenie tłumaczy, wyrażane często w dedykacjach i przedmowach[100].

Edycje inkunabularne, napływające do Polski od początku lat siedemdziesiątych XV w., przede wszystkim z Włoch, powiększyły znacznie liczbę autorów antycznych. Były to nie tylko lektury szkolne i uniwersyteckie, lecz również autorzy i dzieła "nowe", dotąd w Polsce nie czytywane i nie znane.

---

95 Edycja tekstu F. X. P r u š i k, *Kronika o Alexandru Velikem*, vol. VIII-XI, 1894-1897, cyt. za R o s s e m, *op. cit.*, s. 63.

96 R o s s, *op. cit.*

97 Tamże.

98 Por. Z a w a d z k i, *op. cit.*, s. 76.

99 T. B i e ń k o w s k i, *Antyk w literaturze i kulturze staropolskiej (1450-1750). Główne problemy i kierunki recepcji*, Wrocław 1976, s. 111.

100 Tamże. Por. Przedmowę dedykacyjną wydawcy Heleny Florianowej w edycji *"Historia o żywocie... Aleksandra"* z 1550 r.: "Ale kto tego nie baczy, iż z czytania a obaczenia staradawnych dziejów rostą nam wielkie pożytki i krotofile? Bo z rozmaitych przykładów jako we zwierciadle widziemy, któreby postępki w sprawach naszych nalepsze mogły być, snadnie sie też inych przygodami przestrzegamy, gdy to, co im pomocno było, a co zaś szkodziło, z pilnością obaczywamy, z wielkim też podziwieniem Boskim się sprawam przypatrzywamy..." [s. 2, Kraków 1939]. Por. przyp. 107.

Jednym z takich utworów była właśnie *Historia de proelliis* J^3, znana u nas przeważnie w postaci druków strasburskich[101]. Pierwszego przekładu powieści o Aleksandrze pt. *Histoa Alexandra Wyelkyego Krola Macedoniszkyego o walkach* dokonał w 1510 r. nieznany nam bliżej Leonard z Bończy[102], o czym świadczy explicit: *Iste liber est finitum per me leonardum de boncza in die Sabbathy letare anno domini M°quingentesimi decimo*[103]. Przekład ten dokonany w dużej zależności od oryginału nie jest zrozumiały bez tekstu łacińskiego, który wydawca utworu M. Z. Przegoń Kryński umieścił pod tłumaczeniem. Powieść odtwarza interpolowaną redakcję *Historia de proelliis* J^3 znajdującą się w inkunabułach strasburskich z 1486 i 1494 r.[104] Przekład Leonarda z Bończy nie spełnia koniecznych wymogów, jakie stawia się dziełu literackiemu. Stanowi on natomiast bardzo interesujący dokument historyczno-kulturalny, w którym można prześledzić trudności, jakie należało pokonać, tworząc powieściową prozę polską[105]. Recepcja tłumaczenia Leonarda w późniejszej literaturze była znikoma, z wyjątkiem przekładu na język ukraiński pt. *Istoria o bitwach Aleksandra Makedonskogo*[106].

Drugi polski przekład powieści o Aleksandrze z 1550 r. pt. *Historia o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego* jest poprawny, nie nastręcza do tej pory większych trudności w zrozumieniu tekstu[107]. Anonimowy autor na ogół dobrze rozumiał oryginał ła-

---

101 Por. J. K r z y ż a n o w s k i, *Romans polski XVI wieku*, Warszawa 1962, s. 28; t e g o ż, *Romans pseudohistoryczny*, s. 43-94. Por. R o s s, *op. cit.*, s. 61.

102 Edycja tekstu: M. Z. P r z e g o ń-K r y ń s k i, *Historia Aleksandra w tłumaczeniu Leonarda Bonieckiego z roku 1510*, "Prace Filologiczne" 1920, t. 9, s. 23-548.

103 Tamże, s. 548. Ostatnio: W. G a w ł o w s k a, *Polskie przekłady powieści o Aleksandrze Wielkim w XVI w.*, "Studia Źródłoznawcze" 1990, XXXII/XXXIII, s. 143-152.

104 Na temat powieści o Aleksandrze w Polsce, por. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska*, t. 18, s. 210-212; B r ü c k n e r, *Z Rękopisów petersburskich. 3. Powieści*, "Prace Filologiczne" 1899, t. 5, s. 354-368. L. B i e r n a c k i, *Przyczynki do dziejów najdawniejszej powieści polskiej*, "Pamiętnik Literacki" 1903, t. 3, s. 567-585; W. A. M a c i e j o w s k i, *Piśmiennictwo polskie*, t. 3, *Dodatki*, Warszawa 1852, s. 149-150. Ostatnio: W. G a w ł o w s k a, *Polskie przekłady powieści o Aleksandrze Wielkim w XVI wieku.*

105 K r z y ż a n o w s k i, *Romans polski XVI wieku*, s. 33.

106 E. M a ł e k, *Romans staropolski na Rusi*, "Slavia Orientalis" 1976, 25, s. 312.

107 Edycja tekstu: J. K r z y ż a n o w s k i, *Historia o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego*, Kraków 1939, *Biblioteka Pisarzów Polskich*, s. 4-146.

ciński. Przekład zgadza się z treścią *Historia de proeliis* J[3] z wyjątkiem mitu o Gogu i Magogu, który stanowi w nim amplifikację pierwowzoru opartą na utworze *Revelationes* Pseudo-Metodego[108]. Oddziaływanie drugiego przekładu powieści o Aleksandrze ze względu na jego artystyczną wartość było w literaturze polskiej niewspółmiernie bogate, bowiem przez przeszło dwa stulecia pojawiały się jej przedruki[109].

Reasumując, spośród grecko-łacińskich biografii Aleksandra Wielkiego największą popularnością w średniowieczu zachodnioeuropejskim cieszyły się powieść Pseudo-Callisthenesa w wersji łacińskiej Leona z Neapolu i tzw. *Historia de proeliis*[110].

Wanda Gawłowska

RECEPTION OF ANTIQUE BIOGRAPHIES OF ALEXANDER THE GREAT IN THE WEST-EUROPEAN LITERATURE (AN OUTLINE OF THE SUBJECT-MATTER)

In the first part of the paper the author shows the image of Alexander the Great in the ancient biographies by Quintus Curtius Rufus and Plutarch of Chaeroneia, as well as their reception in Mediaeval literature. Subsequently the author analyses the narrative about Alexander by Pseudo-Callisthenes and shows its derivatives in the late-antique and mediaeval literature, including the Latin translation by Iulius Valerius Polemius, and the work by Leo of Naples.

Among the Greek and Latin biographies of Alexander the Great the most popular in the Middle Ages in Western Europe were the narrative by Pseudo-Callisthenes in the Latin version by Leo of Naples, and the so-called *Historia de proeliis*.

---

108 Edycja tekstu: E. S a c k u r, *Sibyllinische Texte und Forschungen*, Halle 1898, s. 60-113.

109 Por. K r z y ż a n o w s k i, *Romans polski XVI wieku*, s. 35.

110 Por. *Lexikon des Mittelalters*, Bd.I fasc. 2 s.v.; *Alexander der Grosse in Kunst und Literatur*, München 1978, col. 354-366.